

Міністерство освіти і науки України
Рівненський державний гуманітарний університет
Інститут психології та педагогіки РДГУ
Психолого-природничий факультет
Кафедра загальної психології та психодіагностики

ДИПЛОМНА РОБОТА

Освітньо-кваліфікаційний рівень «Магістр»

«Психологічні особливості формування гендерної ідентичності»

Виконав: здобувач ступеня вищої освіти
«магістр» 6 курсу, групи МП - 62
напряму 053 «Психологія»
Рабець Сергій Валентинович

Керівник :
канд. псих. наук, доц. Демчук О. О.

Рецензент:
канд. псих. наук, доц. Папуша В. В.

м. Рівне – 2020 рік

РЕЗЮМЕ

Загальний обсяг дипломної роботи складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел (76 позицій) і додатків. Загальний обсяг роботи – 95 сторінок.

Об'єкт дослідження: гендерна ідентичність як відповідність людини певній статі.

Предмет дослідження: психологічні особливості формування гендерної особистості.

Методи дослідження: На етапі організації дослідження були використані *порівняльний* та *комплексний* методи. В якості основних методів збору фактичного матеріалу були визначені психодіагностичні методи (*семантичний диференціал, психологічне тестування, анкетування*).

Для отримання емпіричного матеріалу, відповідно до завдань дослідження, використані наступні методики: *семантичного диференціала в модифікації В.Е. Кагана та фрайбурзького особистісного опитувальника (FPI), опитувальника «Маскулінність-фемінність» С. Бем, методики «Хто я» авторів М.Куна і Т. Мак-Партленда.*

Основні теоретичні положення. Статева ідентичність відноситься до числа базових характеристик людини, які в значній мірі детермінують її самосвідомість. Належність людини до певної статі визначає становлення особистості, її інтереси, формування особливої системи уявлень про себе як про людину певної статі.

Отримані результати, їх новизна. Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості їх використання психологами та дослідниками, що вивчають проблему формування гендерної ідентичності. Матеріали дослідження будуть корисними студентам психологічних спеціальностей, батькам, а також особам юнацького віку.

Значущість виконаної роботи та висновки. Узагальнено результати розвідок науковців з приводу особливостей формування гендерної особистості; розроблено та апробовано комплекс методик для діагностики особливостей формування гендерної особистості; емпірично виявлено особливості формування гендерної ідентичності.

Рекомендації щодо використаних результатів. Отримані експериментальні результати можна використовувати у роботі психолога із молоддю щодо формування гендерної особистості а також для розробки відповідних тренінгових програм і семінарів.

Прогнозовані припущення про розвиток об'єкту та предмету дослідження. Подальшої розробки потребує проблема обізнаності молоді щодо феномену формування гендерної особистості.

Ключові слова: статева ідентичність, гендерна особистість, юнацький вік, гендерний конфлікт, психічне здоров'я, самосвідомість, самоідентифікація.

ЗМІСТ

Вступ.....	3
Розділ 1. Теоретичні аспекти дослідження гендерної ідентичності.....	8
1.1. Гендер як об'єкт психологічного дослідження.....	8
1.2. Поняття гендерної ідентичності.....	14
1.3. Підходи до становлення гендерної ідентичності.....	17
1.4. Етапи формування гендерної ідентичності.....	21
Висновки до розділу 1.....	23
Розділ 2. Емпіричне вивчення дослідження формування гендерної ідентичності.....	26
2.1. Характеристика методів дослідження.....	26
2.2. Загальна характеристика методики семантичного диференціалу в модифікації В.Е. Кагана.....	26
2.3. Загальна характеристика фрайбурзького особистісного опитувальника (FPI).....	29
2.4. Загальна характеристика опитувальника «Маскулінність-фемінність» С. Бем.....	37
2.5. Загальна характеристика методики «Хто я» авторів М.Куна і Т. Мак-Партленда.....	40
Висновки до розділу 2.....	50
Розділ 3. Експериментальне дослідження особливостей формування гендерної особистості в юнацькому віці.....	51
3.1. Динаміка розвитку складових гендерної ідентичності респондентів контрольної та експериментальної груп.....	51
3.2. Результати методики семантичного диференціала в модифікації В.Е. Кагана та фрайбурзького особистісного опитувальника (FPI).....	63
3.3. Результати опитувальника «Маскулінність-фемінність» С. Бем.....	67
3.4. Результати методики «Хто я» авторів М.Куна і Т. Мак-Партленда.....	69
Висновки до розділу 3.....	72
Висновки.....	74
Список використаних джерел.....	78
Додатки.....	85

ВСТУП

Актуальність дослідження. Сучасний світ, який характеризується великою динамічністю і мінливістю соціокультурних зразків і норм, створює певні труднощі для особистості, провокуючи кризи ідентичності, внутрішньоособистісні гендерні конфлікти. Те, що було прийнятою нормою для особистості вчора, сьогодні може бути вже не затребуваним, в результаті чого особистість втрачає відчуття послідовності і цілісності в своєму житті. Внутрішньоособистісний гендерний конфлікт - це переживання непослідовності змін себе як чоловіки або жінки, неузгодженість внутрішніх цінностей, образів та ідеалів маскулінності / фемінності, неприйняття себе або окремих сторін своєї особистості як чоловіка або жінки. Тому хотілося б докладніше розглянути порушену проблему: розкрити зміст і механізми формування феномену гендерної ідентичності.

Статева ідентичність відноситься до числа базових характеристик людини, які в значній мірі детермінують її самосвідомість. Належність людини до певної статі визначає становлення особистості, її інтереси, формування особливої системи уявлень про себе як про людину певної статі, що включає специфічні для чоловіків і жінок потреби, мотиви, ціннісні орієнтації і відповідні цим утворенням форми поведінки. Психічне здоров'я, сімейне благополуччя, взаємини людини з оточуючими в значній мірі залежать від сформованої у неї статевої ідентичності. Таким чином, актуальність даного дослідження визначається значимістю цього особистісного утворення психіки для самої людини, необхідністю пошуку чинників, що сприяють розвитку гендерної ідентичності.

Звернення до проблеми розвитку статевої ідентичності представляється значимим і своєчасним ще і тому, що в даний період політична і економічна ситуація в Україні характеризується ламанням традиційних культурних і історичних уявлень про життєві цінності, про стереотипи поведінки. Взаємодіючи з умовами, що змінюються, особистість потрапляє у своєрідну

ситуацію адаптаційного конфлікту: потреба в самозбереженні не забезпечується застарілими адаптаційними програмами. З огляду на те, що існують різні типи статевої ідентичності, що формуються у людини протягом її життя, виникає питання, який із цих типів найбільш розвинутий в умовах сучасного соціуму.

До середини ХХ століття статева належність індивіда вважалася біологічним фактом, з якого автоматично виводилися всі біологічні, соціальні і тілесні відмінності між чоловіками і жінками [4]. Пропозиція Р. Столлера про розмежування біологічної та культурної складових у вивченні питань, пов'язаних зі статтю, дала поштовх формуванню особливого напрямку в сучасному гуманітарному знанні – гендерним дослідженням. Актуалізація різнопланових гендерних досліджень у вітчизняній науці починається саме з 90-х рр. минулого століття і є не менш гострою на сьогоднішній день. Гендерні дослідження набувають все більш широкого розмаху і є дуже важливими у сучасній трансформації поглядів на природу чоловіка і жінки, у боротьбі суспільства з масовими стереотипами свідомості. Більшість сучасних дослідників зосереджують свою увагу на соціальній природі гендеру, психологічних (а не біологічних) відмінностях між статями та культурних чинниках формування гендерної ідентичності.

Аналіз тих чи інших аспектів гендерних відносин, гендерної ідентичності міститься в роботах С. Бем, Т. Бендас, Ш. Бурна, Е. Еріксона, З.М. Мід, Б. Фрідан, К. Хорні, Н. Ходороу, Фрейда, К. Юнга та вітчизняних й російських науковців - Г. Андреева, І. Кон, Є. Ільїна, І. Клециної, Т. Говорун, В. Кагана, О. Кікінеджи, О. Рубан, М. Ткалич, Л. Шевченко, А. Кочаряна та ін.

Об'єкт дослідження - гендерна ідентичність як відповідність людини певній статі.

Предмет дослідження - психологічні особливості формування гендерної особистості.

Мета дослідження - дослідити психологічні особливості формування гендерної особистості, зосередивши увагу на юнацькому віці.

Поставлена мета передбачає реалізацію таких завдань:

- розглянути гендер як об'єкт психологічного дослідження;
- визначити поняття гендерної ідентичності;
- дослідити підходи до становлення гендерної ідентичності;
- з'ясувати етапи формування гендерної ідентичності;
- охарактеризувати методи та методику дослідження формування гендерної ідентичності;
- здійснити експериментальне дослідження особливостей формування гендерної особистості в юнацькому віці та описати результати проведених методик.

Гіпотеза дослідження. Структура гендерної ідентичності може бути розкрита через когнітивний, емоційний компоненти, кожен з яких в ході вікового розвитку зазнає якісних змін, що мають закономірний характер. Юнацький вік є завершальним етапом становлення гендерної ідентичності.

Теоретико-методологічною основою дослідження є:

- основоположні концепції психології розвитку особистості, представлені в працях Ч.І. Божович, В.П. Зінченко, О.М. Леонтьєва, Л.Ф. Обухова, С.Л. Рубінштейна, Е.Ф. Рибалко, Д.Б. Ельконіна та ін.;
- культурно-історична теорія психічного розвитку людини Л.С. Виготського, історико-еволюційний підхід А.Г. Асмолова, методологічні принципи Б.Ф. Ломова;
- концептуальні позиції і основні положення в дослідженні статевої проблематики психологів Б.Г. Ананьєва, А.І. Захарова, Є.П. Ільїна, В.Є. Кагана, І.С. Клецної і ін., зарубіжних А. Адлера, С. Бем, Р. Дж. Столлера, З. Фрейда, і ін.;
- дослідження в області статево-рольових відмінностей психіки і поведінки І.С. Кона, Е.Е Массобу, С.Н. Жаclin і ін.;

- дослідження в області стереотипів фемінності - маскулінності в рамках тієї чи іншої культури В.Є. Кагана, А. W. Wood і ін.;

- психологічні теорії ідентичності А. Ватерман, Дж. Міда, Дж. Марсія, Е. Еріксона та ін.;

- теоретичні підходи до проблем самосвідомості і самоідентифікації В.С. Мерліна, В.Г. Маралового, С.Р. Пантелеєва, В.В. Століна, Е.В. Шорохової і ін.; основоположні позиції психології відносин В.М. Мясичева, В.Н. Панфьорова та ін.

Особливу увагу у дослідженні звернено на:

- теорію когнітивного розвитку гендеру Л. Колберга;

- теорію гендерної схеми С. Бем;

- теорію соціального наuczіння А. Бандури, Г. Біллера.

Методи та організація дослідження. В основу організації дослідження гендерної ідентичності лягли загальні методологічні принципи психології (принцип *розвитку, системності, детермінізму*).

На етапі організації дослідження були використані *порівняльний та комплексний* методи. В якості основних методів збору фактичного матеріалу були визначені психодіагностичні методи (*семантичний диференціал, психологічне тестування, анкетування*).

Для отримання емпіричного матеріалу, відповідно до завдань дослідження, використані наступні методики: *семантичного диференціала в модифікації В.Е. Кагана та фрайбурзького особистісного опитувальника (FPI), опитувальника «Маскулінність-фемінність» С. Бем, методики «Хто я» авторів М.Куна і Т. Мак-Партленда.*

Загальна вибірка досліджуваних становила 165 осіб.

Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості їх використання психологами та дослідниками, що вивчають проблему формування гендерної ідентичності. Висновки та результати магістерської роботи можуть бути використані викладачами закладів вищої освіти у процесі викладання навчальних курсів, слугувати вихідним матеріалом для

розширення змістового наповнення навчальних дисциплін «Психологія». Матеріали дослідження будуть корисними студентам психологічних спеціальностей, батькам, а також особам юнацького віку.

Структура роботи. Дипломна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел (76 позицій) і додатків. Загальний обсяг роботи – 95 сторінок.

РОЗДІЛ 1.

Теоретичні аспекти дослідження гендерної ідентичності

1.1. Гендер як об'єкт психологічного дослідження

Термін «гендер» має чималу історію свого функціонування. Спочатку цей термін був необхідний для того, щоб описати ситуацію, в якій біологічна стать людини і її самосприйняття і поведінка не відповідають один одному. Згодом «гендер» став використовуватися при описі чоловіків і жінок для позначення тих статево-рольових особливостей, які є результатом соціалізації.

Термін «гендер» ввів в науку американський вчений Джон Мані в 1955 р. в якості альтернативи терміну «стать» (sex), який в англійській мові переважаний в смисловому плані. Важливо підкреслити, що гендер і стать розглядалися ним як частини єдиної системи, безпосередньо пов'язані один з одним. Д. Мані не розглядав природу і виховання як просте протиставлення. Він вважав очевидним, що і природа, і виховання відіграють роль у формуванні гендерної ідентичності: «На кожному етапі розвитку нічого не є чисто природою або чисто вихованням. Між ними завжди існує співпраця» [Цит. за: 69, р. 60].

У 1968 р. Роберт Столлер запропонував нову концепцію, згідно з якою стать і гендер - поняття, які хоч і мають певний зв'язок між собою, але в значній мірі незалежні один від одного, тому стать повинна вивчатися біологією, а гендер - психологією [59].

Концепції Д. Мані і Р. Столлера мали кілька фундаментальних відмінностей:

- по-перше, Столлер розділив поняття «гендерна ідентичність» і «гендерна роль», в той час як Мані вважав їх сторонами однієї медалі;
- по-друге, Столлер запропонував термін «ядерна гендерна ідентичність», формування якої розглядалося як результат «критичного

періоду» (поняття, запозичене Д. Мані з ембріології, використане для позначення постнатального періоду від народження до 18 місяців як основного для оволодіння гендером);

- по-третє, Мані розглядав «стать» і «гендер» в системі, а Стіллер розділив ці поняття. В результаті, поняття «стать» було віднесено до біології, а поняття «гендер» - до психології та соціальних наук.

Д. Мані наступним чином сприйняв поділ термінів «стать» і «гендер», вироблене Р. Столлером: «Це заповнило лінгвістичний вакуум і задовольнило концептуальну потребу багатьох людей - проте не ту ж саму концептуальну потребу, для якої я створив визначення ... люди прийняли термін і дали йому їх власне визначення» [Цит. за: 69, с. 81].

Пропозиція нової гендерної концепції Р. Столлером стала поворотним пунктом в історії розвитку гендерної теорії. Поділ понять «стать» і «гендер» відкрив зовсім іншу перспективу в розвитку гендерної психології. З нашої точки зору, цей поділ мав дуже неоднозначні наслідки. З одного боку, він дозволив акцентувати соціально-культурні аспекти в розвитку людини, що належить до певної статі, і підкреслити їх небіологічну природу, що, безсумнівно, є важливим досягненням. З іншого боку, це порушило цілісність біологічного і соціального в інтерпретації статево-гендерної проблематики, що створило певну плутанину, яка стає очевидною при розгляді подальшого розвитку гендерної теорії.

Аналіз розвитку підходів до визначення гендеру дозволяє виділити три основні напрями в розумінні терміну:

- Гендер як біодетермінована категорія.
- Гендер як соціально-біологічна категорія.
- Гендер як соціально-культурна категорія.

Перший напрям відображає розуміння гендеру як категорії, яка в значній мірі визначається біологічною схильністю. Джон Мані вважав, що люди народжуються з певними шаблонами в свідомості, запрограмованими

на маскулінність або фемінінність. Процес набуття гендеру відбувається в постнатальному досвіді протягом перших 18 місяців життя і є незворотнім.

Американський психолог М. Даймонд наступним чином пояснює взаємодію статі і гендеру: «Людина народжується з біологічною психосексуальною зумовленістю, яка зафіксована генетико-ендокринною спадщиною, і зі схильністю до певного сексуального і гендерного шаблонів, які повинні проявитися. Які шаблони проявляться, залежить від великої кількості соціальних і культурних чинників і ступеня толерантності, яку вони дозволяють. З цього випливає інша концепція. Кожен індивід живе одночасно з двома баченнями себе - це внутрішня особиста статева ідентичність і зовнішня соціальна і публічна гендерна ідентичність. Статева ідентичність людини створюється до народження як функція генетико-ендокринних сил і проявляється з розвитком. Гендерна ідентичність людини, усвідомлення того, як він або вона розглядається в суспільстві, розвивається в післяпологовому досвіді. Це виходить із загального розгляду суспільних норм і очікувань і з порівняння себе з однолітками» [67].

Другий підхід до визначення гендеру як соціально-біологічної категорії передбачає розгляд біологічних факторів як основи, на якій формуються соціально-культурні відмінності. Р. Столлер, що розділив поняття статі та гендеру, проте вважав, що біологія багато в чому має вплив на формування гендеру: «Я не можу повірити, що біологічні основи настільки безсилі, як, здається, впевнені теоретики навчання» [Цит. за: 69, с. 69-70]. У своїй концепції Стіллер виділяв поняття «ядерна гендерна ідентичність» (core gender identity), яке відображало внутрішню обізнаність людини про її приналежність до певної статі, яка формується протягом перших 18 місяців, і має в більшій мірі біологічний, ніж соціальний підтекст.

Д. Майерс пропонує розглядати гендер як одну з базових характеристик особистості, «що обумовлюють психологічний і соціальний розвиток людини, яка визначається біологічною статтю, гендерними стереотипами, гендерними нормами і гендерною ідентичністю» [41, с. 228].

Ш. Берн пропонує наступне визначення: «Гендер в психології - соціально-біологічна характеристика, за допомогою якої люди дають визначення поняттям "чоловік" і "жінка". Оскільки стать (sex) є біологічною категорією, соціальні психологи часто посилаються на ті гендерні відмінності, які обумовлені біологічно, як на «статеві» [5, с. 21].

Історик Л. Ніколсон в роботі «Інтерпретуючи гендер» пропонує поняття «вішалки для пальто» (coatrack) для розгляду відносин між статтю і гендером. Тілесність (стать) в даному підході розглядається як універсальна вішалка, на яку «накинуті» різні культурні конструкти, які стосуються особистості та поведінки (гендер). Такий розгляд дозволяє пояснювати відмінності між жінками: різні культури припускають різні особистісні та поведінкові норми. Цей підхід Ніколсон називає «біологічним фундаменталізмом». Згідно з ним, стать є основою для гендеру. Але, на відміну від біологічного детермінізму, біологічний фундаменталізм передбачає наявність елемента соціального конструктивізму [72, с. 89].

І. С. Кон відзначав, що повне відділення статі від гендеру є абсолютно безглуздим: «... безстатевий гендер - така ж безглуздість, як позасоціальна сексуальність» [30, с. 33].

Таким чином, поняття гендеру розглядається як соціально-біологічна категорія, яка не передбачає виключення терміна «стать» або його заміну. Стать і гендер, з точки зору такого підходу, скоріше є взаємодоповнюючими категоріями, і біологічні фактори неминуче впливають на формування гендеру, хоча ступінь цього впливу і його прояви можуть визначатися по-різному.

У третьому напрямку гендер розуміється як соціально-культурна категорія, яка конструюється суспільством і не має зв'язку з біологією. В основі такого розуміння гендеру лежить постмодерністська філософія.

Д. В. Воронцов розглядає гендер як «соціально-психологічні аспекти людської сексуальності: характеристики поведінки і особистості, які визначаються соціальним статусом і контекстом соціальної взаємодії людей

певної статі і певних сексуальних уподобань, а не біологічними факторами» [10, с. 23]. Поняттям «гендер» охоплюються такі соціально-психологічні феномени як сприйняття людьми один одного в якості чоловіків і жінок (гендерні схеми, або стереотипи), правила соціальної взаємодії між чоловіками і жінками (гендерні норми), соціальні прояви себе в якості чоловіка і жінки (гендерні ролі), сприйняття себе та інших в якості чоловіків або жінок (гендерна ідентичність). Відповідно, «під гендером особистості швидше слід розуміти не суб'єктивне відображення деякої біологічної даності, а багатогранну систему відносин, яка виникає й існує в процесі спілкування і соціальної взаємодії в певному соціокультурному просторі» [10, с. 24].

Таким чином, гендерна теорія є неоднорідною, що знаходить своє відображення, насамперед, у визначенні її центрального поняття - гендеру. Важливо підкреслити, що гендерні дослідження є міждисциплінарними. Гендер - це поняття, яке використовується в різних областях людинознавства: психології, історії, антропології, соціології, лінгвістиці, філософії та ін. [9, с. 21]. При цьому необхідно пам'ятати, що кожна область має свою специфіку. Психологія виділяється серед перерахованих наук, так як займає положення між гуманітарними і природничими науками, що визначається особливостями її предмета. Таким чином, соціально-культурний підхід до визначення гендеру, який цілком може бути використаний в соціальних науках і філософії, для психології, з нашої точки зору, досить обмежений. Перш за все, тому, що розгляд гендеру як виключно соціально-культурного конструкту не дає відповіді на питання про співвідношення соціальних і біологічних факторів, хоча це питання залишається одним з найактуальніших в гендерної психології.

На наш погляд, найбільш виправданим є другий підхід, який розглядає поняття гендеру і статі у тісному взаємозв'язку. Нам видається, що для успішного подальшого розвитку гендерної психології необхідний інтеграційний підхід, що передбачає взаємодію різних концепцій, що

забезпечить широкий системний погляд на людину при вивченні статево-гендерних аспектів. Ми вважаємо, що принцип системності цілком може стати одним з головних методологічних принципів гендерної психології. Виходячи з уявлень про людину як біосоціальну систему, ми вважаємо за можливе розглядати стать і гендер також в системі. Такий підхід дозволить здійснювати комплексний аналіз проблеми статі / гендеру і співвідношення біологічних і соціально-культурних чинників. У зв'язку з цим нам видається більш вдалим використання поняття «статево-гендерна система», яке можна визначати як складний динамічний конструкт, що включає біологічні, соціально-культурні та психологічні характеристики людини, яка має біосоціальну природу.

Що стосується гендеру, то він являє собою дуже неоднозначне поняття, яке включає безліч соціокультурних аспектів, що визначають норми поведінки та зовнішніх образів жінок і чоловіків, домінуючі в конкретному суспільстві. В цьому відношенні ми згодні з Н.І. Абубікіровою, яка стверджує, що гендер - це не просто поняття, це «стратегія-концепт», що включає цілий комплекс понять, в зв'язку з чим «гендер не має остаточного і однозначного визначення», що є особливістю самого поняття [1]. Труднощі, що виникають при визначенні гендеру, на нашу думку, обумовлені багатозначністю і складністю даного поняття.

Ми вважаємо, що відносини статі і гендеру - це відносини взаємовпливу. Гендер визначається щодо статі, і в той же самий час може впливати на біологічну стать. Так, прийняті в конкретному суспільстві гендерні стереотипи щодо образів чоловіків і жінок можуть призводити до поширення певних ритуалів, пов'язаних зі зміною фізичних характеристик людей. В історії кожного суспільства є безліч прикладів таких ритуалів. Різні процедури, пов'язані з перетворенням зовнішності, приписувані жінкам і чоловікам в сучасних західному і українському суспільствах стандартами краси, також спрямовані на конструювання фізичного тіла відповідно до

гендерних стереотипів. Таким чином, стаття також є не чисто біологічною, а біолого-соціально-культурною категорією.

Таким чином, на сучасному етапі гендерна психологія потребує вирішення ряду фундаментальних проблем. Головні з них - проблема визначення поняття гендеру і співвідношення біологічного і соціального в гендерній теорії. Використання інтеграційного підходу до вирішення даних проблем, на наш погляд, може відкрити нові перспективи для розвитку гендерної психології.

1.2. Поняття гендерної ідентичності

Усвідомлення своєї гендерної приналежності є частиною «Образу Я» (англ. «Self» - моє я, власна особистість) і нерозривно пов'язане з розвитком самосвідомості як інтеріоризованої соціальної свідомості. Інтеграція самосвідомості веде до усвідомлення себе в єдності всіх проявів (ідентифікація, ідентичність), до усвідомлення своєї особливості, унікальності (диференціація), і, нарешті, до появи суджень щодо себе та самооцінки своєї особистості (рефлексія).

Появу терміна «ідентичність» в психології пов'язують з ім'ям Е. Еріксона, який визначив ідентичність як внутрішню безперервність і тотожність особистості [66].

Звернення до категорії ідентичності, на думку І. С. Клециної, відкриває можливість побачити «механізми зв'язку між внутрішньоособистісною і соціокультурною обумовленістю дій в ситуаціях соціальної взаємодії, зрозуміти суперечливість групових і особистих початків в людині» [27, с. 350].

Ідентичність - істотне, постійне, внутрішнє, суб'єктивне поняття людини про себе, що дозволяє розглянути схожість з різними людьми при одночасному баченні своєї унікальності та неповторності [66, с.11]. Ідентичність людини розвивається все життя, може йти як в прогресивному,

так і регресивному напрямку. При певних, несприятливих обставинах, процес формування ідентичності може затримуватися або може відбуватися повернення до більш ранніх, примітивних її форм. Є висновок [68] про те, що на виникнення порушень ідентичності впливають психотравматичні ситуації в дитинстві. В якості причин, що сприяють розвитку негативної гендерної ідентичності, наприклад, у підлітків, відзначається розлучення батьків [70]. Фактором, що сприяє формуванню негативної ідентичності, є інтерналізація підлітками негативного іміджу батьків. Криза гендерної ідентичності може створювати передумови для розвитку особистісних розладів і різних форм відхилень у поведінці.

Соціальна ідентичність розуміється як приналежність до тієї чи іншої групи, включеність в будь-яку соціальну категорію, як «пошук свого місця в житті» [66, с.141]. Розмірковуючи про ідентичність та ідентифікацію, Е. Еріксон виходив з того, що «психологічна ідентичність розвивається з поступовою інтеграцією всіх ідентифікацій» [42, с.544]. Дане поняття розуміється як прийняття і ототожнення себе в чоловічій чи жіночій ролі і включає в свою структуру гендерну ідентичність і власне статево-рольову ідентичність - засвоєння і виконання ролей чоловіка та жінки. Ідентифікація як психічний процес лежить в основі природного прагнення перейняти риси соціальної групи або конкретної людини, щоб відчувати себе захищеним, причетним, узгодженим з іншими. У деяких своїх варіантах, гендерна ідентифікація може проявляти себе у вигляді конформізму, в процесі зміни аттитюдів, думки, сприйняття людини в сторону згоди з думкою або позицією інших людей.

Гендерна ідентичність - частина соціальної ідентичності особистості. Вона передбачає самоідентифікацію з певною статтю; єдність свідомості і поведінки індивіда, котрий зараховує себе до тієї чи іншої статі. Необхідне розуміння основних властивостей гендерної ідентифікації: стійкість-мінливість, традиційність-мобільність, динамічність-стереотипність.

В епігенетичній схемі Е. Еріксона базисний конфлікт шостої стадії психосоціального розвитку - інтимність проти ізоляції - безпосередньо пов'язаний саме з гендерною ідентичністю індивіда. При цьому, як показано в ряді робіт, зокрема В.А. Ільїна [18; 19], результати вирішення даного конфлікту в соціально-психологічному сенсі не замикаються в сфері інтимно-особистісних відносин, але специфічним чином проявляються в істотно більш широкому контексті міжособистісних відносин. У зв'язку з цим необхідно відзначити, що здатність індивіда до встановлення повноцінних близьких стосунків ні в якому разі не означає формування у нього фіксованої позитивної установки щодо соціального оточення. Це, скоріше, здатність до широкої варіативності в континуумі «прийняття - відкидання» при збереженні цілісності особистості.

У цій логіці гендерна ідентичність виступає як продукт соціального конструювання і, одночасно, як один з ключових чинників, які опосередковують поведінкову активність і установки особистості в контексті міжособистісних відносин.

З точки зору соціально-конструктивістського підходу, соціальна реальність є одночасно об'єктивною і суб'єктивною. Вона об'єктивна, оскільки незалежна від індивіда, і суб'єктивна, оскільки постійно творить себе індивідом.

В рамках цього підходу гендер розуміється як організована модель соціальних відносин між чоловіками і жінками, що конструюються основними інститутами суспільства. Теорія соціального конструювання гендеру заснована на двох постулатах:

1) гендер конструюється за допомогою соціалізації, розподілу праці, його формують система гендерних ролей, сім'я, засоби масової інформації;

2) гендер будується і самими індивідами - на рівні їх свідомості (тобто гендерної ідентифікації), прийняття заданих суспільством норм і підлаштування під них (в одязі, зовнішності, манері поведінки і т.д.) [27, с.72].

Більшість характеристик і властивостей, що утворюють гендерну ідентичність, культурно обумовлені. Можна відзначити канали, найбільш значущі для формування гендерної ідентичності:

1. Сімейно-побутові звичаї (включаючи статеві ролі і очікування щодо шлюбу і батьківства).
2. Релігійно-побутові традиції.
3. Предметно-речова культура.
4. Освітні установи.
5. Засоби масової інформації [69].

1.3. Підходи до становлення гендерної ідентичності

У різних областях наукового знання створені наукові передумови для психологічного дослідження гендерної ідентичності. Найбільший внесок в розвиток напрямку дослідження гендерної ідентичності внесли роботи, виконані в рамках психології гендеру. Психологія гендеру стала тією областю наукового знання, яка об'єднала фрагментарні й розрізнені дослідження з вивчення статевої проблематики. Всі дослідження з психології гендеру, проведені протягом ХХ століття, можна уявити в вигляді чотирьох напрямків. Перший базується на вивченні об'єктивно існуючих статевих відмінностей психіки і поведінки. Основним предметом другого напрямку є суб'єктивні стереотипи фемінності і маскулінності в рамках тієї чи іншої культури. В рамках третього напрямку вивчаються закономірності формування і розвитку характеристик особистості як представника певної статі, обумовлені статевою диференціацією і стратифікацією. І четверта група досліджень присвячена вивченню статевої ідентичності людини.

У зарубіжній психології склалося кілька основних підходів до дослідження статевої ідентичності:

- біологічний підкреслює роль наслідування в статевій ідентифікації;

- соціологічний пояснює формування статевої ідентичності головним чином через позитивні або негативні підкріплення із зовнішнього середовища;

- когнітивний розглядає формування статевої ідентичності через когнітивні структури;

- так звана «нова психологія статі», представники якої стверджують, що основну роль у формуванні статевої ідентичності відіграють соціальні очікування суспільства.

У вітчизняній психології дослідження статевої ідентичності проводилися в руслі полірольового підходу і спиралися на біолого-еволюційну парадигму. Представники даного підходу вважали, що в основі розвитку статевої ідентичності лежить біологічна стать, яка задає програму виховання; статева ідентичність є похідною від поширеної в суспільстві системи статевої ролі, які дитина засвоює в процесі соціалізації.

Таким чином, у психології існують різні підходи до становлення гендерної ідентичності.

Теорія ідентифікації (З. Фрейд і його послідовники) підкреслює роль механізмів ідентифікації у формуванні статевої ідентичності. Дуже важливою фігурою у формуванні образу власного статевого «Я» є фігура одного з батьків тотожної статі. Процес формування статевої ідентичності і статево-рольової поведінки починається з відкриття дитиною генітальних відмінностей між статями, а завершується з ідентифікацією із одним із батьків своєї ж статі, забезпечуючи при цьому подолання Едипового комплексу або комплексу Електри.

К. Хорні [63] найбільшу увагу приділяла проблемі жіночої статевої ідентичності. Вона відкинула постулат З.Фрейда про те, що анатомічна будова тіла визначає відмінності між чоловіками та жінками, і розглядала формування гендерної ідентичності в контексті соціокультурних впливів.

Теорія соціального наочіння (А. Бандура, Г. Біллер) визнає у формуванні гендерної ідентичності найважливіші батьківські моделі, які

дитина намагається наслідувати, і підкріплення, що дитині надають батьки (позитивне і негативне). Дитина ідентифікує себе з деяким абстрактним образом чоловіка і жінки, який створює собі у процесі спостережень за відповідною до статі, поведінкою дорослих [14, с. 125-126].

З позицій, сформульованої Л. Колбергом у теорії когнітивного розвитку гендеру вся інформація про гендерну поведінку відображається у свідомості людей у вигляді гендерних зразків [5]. Вони містять усе, що відомо про стать, і гендерні закономірності впливають на обробку інформації та впливають на пам'ять, оскільки легше запам'ятовувати та інформацію, яка вписується в рамки існуючих ідей. Таким чином, когнітивна теорія підкреслює важливість інтелектуального розвитку дитини та самокатегоризації (віднесення дитини до певної статі) як важливої складової формування гендерно-рольової поведінки.

У теорії гендерної схеми С. Бем пов'язує формування гендерної ідентичності із засвоєнням і прийняттям гендерних установок, що відбувається в процесі первинної соціалізації. Гендерна ідентичність є результатом схематизованої обробки інформації, пов'язаної з поняттям «чоловіче» і «жіноче».

Теорія соціальних ролей Е. Іглі свідчить, що більшість гендерних відмінностей є продуктами різних соціальних ролей, які підтримують або пригнічують у чоловіках і жінках певні варіанти поведінки. Різні ролі формують різні навички і аттитюди (установки), що призводить до різної поведінки чоловіків і жінок.

Представники нової психології статі (Е. Маккобі, К. Джаклін) вважають, що гендерна ідентичність формується під впливом соціальних очікувань суспільства, статево-рольових стереотипів.

Розвиток статевої ідентичності є складним багаторівневим процесом і починається з народження дитини. В залежності від статі дитини, що народилася, будується стратегія виховання. Однак, як зазначає І.Кон, дитина – не пасивний об'єкт гендерної соціалізації. Спираючись на неузгодженість

дій своїх вихователів, дорослих і однолітків, і власний життєвий досвід, вона вибирає з запропонованих їй зразків щось своє [30].

Л. Кольберг вважає, що формування константної статевої ідентифікації у дитини триває в проміжку від 2 до 7 років.

Вплив суспільства на гендерні установки, гендерні стереотипи, гендерну самоідентичність залишається досить сильним, але в даний час середовище однолітків стає дуже важливим. Формуванню гендерної ідентичності в цьому віці підпорядковується підліткова (шкільна) субкультура з її кумирами, активне сприйняття засобів масової інформації, потреба у довірі та прийнятті. Можна сказати, що криза підліткового віку є наслідком дозрівання, а також невизначеності майбутніх гендерних ролей. Придбання сексуальної ролі людини - дуже важливе завдання для підлітка.

Окремі автори (В. Каган) вважають, що завершення формування гендерних ролей відбувається лише в юнацькому віці. Гендерна ідентичність дорослого - це складна структура, яка, крім гендерної обізнаності, включає також гендерну ідентичність, ментальну стать, а також «сексуальну орієнтацію», гендерні стереотипи, ставлення до гендерних ролей [24].

Більшу частину ХХ століття у вітчизняній психології не розглядалася проблема статевої ідентичності. В останні десятиліття з'явилися наукові роботи з даної проблеми, в яких досліджуються фактори і механізми становлення статевої ідентичності, причини порушення статевої ідентифікації, статево-рольові уявлення про мужність і жіночність, особливості статевої соціалізації хлопчиків і дівчаток. Починає складатися система вивчення вікових особливостей статевої ідентичності. Однак деякі аспекти даної проблеми розроблено недостатньо: відсутні роботи, які вивчають розвиток статевої ідентичності в період геронтогенезу; залишаються маловивченими особливості становлення статевої ідентичності на всіх інших етапах онтогенезу; неоднозначними є відомості про соціальні детермінанти формування психологічної статі; мало приділяється уваги структурним і динамічним сторонам статевої ідентичності; не визначена

взаємозалежність процесу адаптації особистості і моделі її статевої ідентичності; відсутні комплексні психолого-педагогічні системи, в яких розвиток статевої ідентичності розглядався б як основна мета. Можна сказати, що існуючі відомості про особливості розвитку статевої ідентичності на різних етапах онтогенезу фрагментарні і неповні, а вивчення цілісного процесу розвитку статевої ідентичності протягом усіх стадій життєвого циклу в даний час відсутня.

1.4. Етапи формування гендерної ідентичності

У процесі свого становлення гендерна ідентичність проходить ряд етапів, що співвідносяться з віковими етапами психічного і фізичного розвитку людини. Первинна ідентифікація людини відбувається відповідно до біологічної статі і формується на вродженій основі через наслідування дорослого, приблизно у віці близько першого року життя. Первинна статева диференціація - ідентифікації характерних ознак чоловіків і жінок, виникає у віці до двох років життя.

Перше розуміння стабільності і змінності зовнішніх ознак, особливостей поведінки чоловіків і жінок відбувається до трирічного віку. Після трьох років відбувається формування образу тіла і ставлення до нього, дитина має інтерес до тілесної конструкції людини, в тому числі до статевих відмінностей. Статевий диморфізм у будові тіла, відмінності в виконуваних функціях в сім'ї, суспільстві визначає для себе гендерну диференціацію та ідентифікацію особистості.

Початковий етап формування статево-рольових позицій відбувається в дошкільному дитинстві. Основним механізмом формування ідентичності є ідентифікація зі значимими людьми. Сюжетно-рольова гра, як провідна діяльність, дозволяє освоїти механізм ідентифікації [52]. Статева ідентифікація до кінця дошкільного дитинства сформована практично у всіх дітей, проте в її основі найчастіше лежать зовнішні статеві ознаки. Більш

істотні статеві ознаки (інтереси, діяльність, фізіологічні особливості та ін.) в більшості випадків (70%) діти цього віку не усвідомлюють.

У підлітковому віці відзначаються значні біологічні перетворення в організмі, зовнішній вигляд підлітка і його фізичні риси починають хвилювати підлітка, відбувається поява вторинних статевих ознак, причому фізичний розвиток хлопчиків значно відстає від розвитку дівчаток. Відповідність фізичного розвитку дитини стандартам, прийнятим в групі її однолітків, стає визначальним фактором в її соціальному визнанні, положенні в групі. Експериментально доведено, що сприйняття фізичного вигляду іншої людини в свідомості підлітка потім переноситься і на сприйняття підлітком самого себе, можлива гіперболізація уявлень про людей своєї і протилежної статі. Для того, щоб мати успіх у протилежної статі, підлітки повинні відповідати традиційним статевим нормам. Усвідомлення своєї зовнішності впливає на формування багатьох якостей особистості [50]. Результати дослідження формування ідентичності в ранньому і середньому підлітковому віці дозволили сформулювати парадигму формування ідентичності, засновану на підкресленні їм значимості інтра- і інтерперсональних аспектів взаємодій [17]. Інтимно-особистісне спілкування сприяє самоідентифікації і презентації себе як повноцінного представника своєї статі, певної соціальної групи, що сприяє визнанню з боку референтної групи людей, якщо поведінка підлітка не відповідає очікуваному, відбувається конфлікт між особистістю і групою.

На думку ряду авторів, до кінця юнацького віку відбувається завершення формування статево-рольових позицій.

Ш. Берн та інші автори виділяють такі стадії встановлення статевої ідентичності:

1. гендерну ідентифікацію – віднесення дитиною себе до тієї чи іншої статі;
2. гендерну константність – розуміння, що гендер постійний і змінити його не можна;

3. диференціальне наслідування – бажання бути найкращим хлопчиком чи дівчинкою;

4. гендерну саморегуляцію – дитина сама починає контролювати свою поведінку, використовуючи санкції, які вона застосовує до самої себе.

5. стадія статевої інтенсифікації – посилення статевих відмінностей, пов'язаних з підвищеним прагненням слідувати статевим ролям внаслідок вступу в період статевого дозрівання (додатково виділена стадія) [5; 14].

Таким чином, первинна гендерна ідентичність на рівні переживань і статевої поведінки формується в дошкільному віці, а в підлітковому віці відбувається формування вторинної гендерної ідентичності. Як результат, гендерна ідентичність підлітків стає центральною частиною самосвідомості [Берн].

У період статевого дозрівання гормональні зміни в організмі підлітка призводять до подальшого розвитку статевих органів та розвитку вторинних статевих ознак. Неоднорідне середовище однолітків відіграє провідну роль у статевої поведінці. Підлітки активно переживають нетерпимість до вчинків, не характерних для їхньої статі, внаслідок процесу їхньої гендерної інтенсифікації - розширення гендерних відмінностей, пов'язаних із зростаючою потребою дотримуватися гендерних ролей через вступ у підлітковий вік [14, с. 25; с. 81].

Висновки до розділу 1

Термін «гендер» має чималу історію свого функціонування. Спочатку цей термін був необхідний для того, щоб описати ситуацію, в якій біологічна стать людини і її самосприйняття і поведінка не відповідають один одному. Згодом «гендер» став використовуватися при описі чоловіків і жінок для позначення тих статево-рольових особливостей, які є результатом соціалізації.

Аналіз розвитку підходів до визначення гендеру дозволяє виділити три основні напрями в розумінні терміну: 1) гендер як біодетермінована категорія (розуміння гендеру як категорії, яка в значній мірі визначається біологічною схильністю); 2) гендер як соціально-біологічна категорія (розгляд біологічних факторів як основи, на якій формуються соціально-культурні відмінності); 3) гендер як соціально-культурна категорія (гендер розуміється як соціально-культурна категорія, яка конструюється суспільством і не має зв'язку з біологією). На наш погляд, найбільш виправданим є другий підхід, який розглядає поняття гендеру і статі у тісному взаємозв'язку. Нам видається, що для успішного подальшого розвитку гендерної психології необхідний інтеграційний підхід, що передбачає взаємодію різних концепцій. Ми дійшли висновку, що відносини статі і гендеру - це відносини взаємовпливу. Гендер визначається щодо статі, і в той же самий час може впливати на біологічну стать.

Гендерна ідентичність - частина соціальної ідентичності особистості. Вона передбачає самоідентифікацію з певною статтю; єдність свідомості і поведінки індивіда, котрий зараховує себе до тієї чи іншої статі. Основні властивості гендерної ідентифікації: стійкість-мінливість, традиційність-мобільність, динамічність-стереотипність.

Каналами, найбільш значущими для формування гендерної ідентичності є сімейно-побутові звичаї (включаючи статеві ролі і очікування щодо шлюбу і батьківства), релігійно-побутові традиції, предметно-речова культура, освітні установи, засоби масової інформації.

у психології існують різні підходи до становлення гендерної ідентичності, зокрема: 1) теорія ідентифікації (роль механізмів ідентифікації у формуванні статевої ідентичності); 2) теорія соціального наочіння (батьківські моделі, які дитина намагається наслідувати); 3) теорія когнітивного розвитку гендеру (вся інформація про гендерну поведінку відображається у свідомості людей у вигляді гендерних зразків), 4) теорія гендерної схеми (формування гендерної ідентичності із засвоєнням і

прийняттям гендерних установок); 5) теорія соціальних ролей (більшість гендерних відмінностей є продуктами різних соціальних ролей); 6) нова психології статі (гендерна ідентичність формується під впливом соціальних очікувань суспільства, статево-рольових стереотипів) та ін.

Таким чином, розвиток статевої ідентичності є складним багаторівневим процесом і починається з народження дитини. Первинна гендерна ідентичність на рівні переживань і статевої поведінки формується в дошкільному віці, а в підлітковому віці відбувається формування вторинної гендерної ідентичності.

РОЗДІЛ 2.

Емпіричне дослідження формування гендерної ідентичності

2.1. Характеристика методів дослідження

Для вивчення особливостей формування гендерної ідентичності в юнацькому віці нами була застосована методика «Хто я» авторів М.Куна і Т. Мак-Партленда [35, с.180-187], методика фрайбурзького особистісного опитувальника (FPI), опитувальника «Маскулінність-фемінність» С. Бем. Для виявлення типу гендерної ідентичності респондентів використовувалася методика семантичного диференціала в модифікації В.Е.Кагана.

Всього взяли участь в дослідженні 165 респондентів-добровольців, з них 50 чоловіків і 115 жінок. Ми включили в дослідження респондентів, які досягли 18-23 років (пізня юність або початок зрілості - Д. Б. Ельконін, Л. І. Божович, Д. І.Фельдштейн) і на певних етапах дослідження включили також респондентів, що мають вік старше 23 років (зрілий вік) з метою проведення аналізу динаміки формування гендерної ідентичності осіб юнацького віку та підтвердження або спростування нашої гіпотези, що юнацький вік є завершальним етапом у формуванні гендерної ідентичності.

2.2. Загальна характеристика методики семантичного диференціалу в модифікації В.Е. Кагана

Метод семантичного диференціала був розроблений в середині ХХ ст. під керівництвом американського психолінгвіста і психолога Ч. Осгуда, перш за все для вимірювання значень слів. Значення, за Ч. Осгудом, - це «процес або стан поведінки організму, що використовує знак, який розглядається як необхідний наслідок сприйняття знакових стимулів і необхідний попередник вироблених знакових реакцій» [74, с. 9].

Ч. Осгуд вивчав «прагматичні значення», спираючись при цьому на відомий факт, що в повсякденному житті людина постійно стикається з тим, що стимул як деякий знак і стимул як деякий об'єкт ніколи не збігаються. Він припустив, що реакції на знак «імовірно залежать від попереднього асоціювання знака з означуваним» [74, с. 56]. Наприклад, якщо людина сприймає знак «небезпека», то у неї виникають такі ж форми емоційних реакцій, які викликаються об'єктом, що викликає реальну небезпеку [2]. Відповідно, необхідно було розробити методу, що виявляє ставлення до об'єкта на основі відношення до знаку. На думку Ч. Осгуда, саме метод семантичного диференціала забезпечує кількісне і якісне індексування суб'єктивних значень за допомогою особливих біполярних шкал. Семантичний диференціал дозволяє виявити асоціативні зв'язки між об'єктами у свідомості і несвідомому людини. Можна сказати, що цей метод є способом «уловлювання» емоційної сторони сенсу, сприйманого індивідом в об'єктах, або «особистісних смислів», за А.Н. Леонтьєвим [7].

Механізмом, що лежить в основі застосування методу семантичного диференціала, Ч. Осгуд вважав синестезію - «феномен, що характеризує досвід окремих індивідів, в якому певні відчуття, що належать одному почуттю або модальності, з'єднуються з певними відчуттями іншої модальності і виникають кожного разу, коли виникає стимул, відповідний іншій модальності» [74]. На основі досліджень в області психолінгвістики і культурної антропології Ч. Осгуд виявив зв'язок між синестезією, з одного боку, і мисленням і мовою - з іншого [7]. Був зроблений висновок про те, що образи синестезії тісно пов'язані з метафорами мови: метафори в мові і музично-колірна синестезія, на думку Ч. Осгуда, можуть бути описані «як паралельне вирівнювання двох або більше вимірювань досвіду», які визначаються за допомогою пар протилежних (антонімічних) прикметників [74]. На думку В.Ф. Петренко, саме звернення до синестезії дозволяє пояснити метафоричні переноси в таких виразах, як «кисла фізіономія», «темна особистість» і т.д. [43].

Процедура проведення семантичного диференціала складається в оцінюванні суб'єктом будь-яких об'єктів за запропонованими біполярним шкалами (зазвичай їх буває від 10 до 35-40), заданих найчастіше прикметниками-антонімами.

Д. Слобін і Дж. Грін відзначають, що антоніми є в будь-яких мовах, вони є мовною універсалією, що і дозволило Ч. Осгуду застосовувати метод на матеріалі різних мов і культур [58].

Ч. Осгуд приділяв особливу увагу підбору антонімів, що визначають полюси біполярних шкал, для чого їм була розроблена теорія «семантичного простору значень», який і утворюється набором семантичних шкал, що складаються з пар прикметників [74]. Дана теорія включає в себе наступні принципи:

- 1) можливість визначити місце кожного значення в деякому семантичному просторі - «семантична диференціація» полягає в зведенні поняття до точки в багатовимірному просторі;
- 2) можливість обчислення відстаней між значеннями - відмінність в значеннях є відстань між поняттями в семантичному просторі;
- 3) можливість зафіксувати зрушення значень слів при входженні їх в словосполучення [74].

У численних дослідженнях, результати яких були піддані факторному аналізу, були отримані три незалежних фактора, що визначають семантичний простір - «оцінка» (evaluation), «сила» (potency), «активність» (activity) - ЕРА. Як правило, в фактор «оцінки» об'єднуються шкали «поганий - хороший», «гарний - потворний», «добрий - злий», «солодкий - гіркий», «справедливий - несправедливий» і т.д.; в фактор «сили» - шкали «великий - маленький», «сильний - слабкий», «важкий - легкий» і т.п.; в фактор «активності» - шкали «швидкий - повільний», «активний - пасивний»; «гарячий - холодний» і т.д.

Метод семантичного диференціалу, незважаючи на критику вихідних теоретичних положень Ч. Осгуда, широко використовується в практиці сучасних лінгвістичних, психолінгвістичних і психологічних досліджень. До

його основних переваг можна віднести простоту проведення, економічність, можливість кількісної обробки та наочного графічного представлення результатів.

2.3. Загальна характеристика фрайбурзького особистісного опитувальника (FPI)

Фрайбургський особистісний опитувальник (Das Freiburger Persönlichkeitsinventar, Freiburg Personality Inventory, FPI) - особистісний опитувальник, створений головним чином для прикладних досліджень з урахуванням досвіду побудови і застосування опитувальників 16PF, MMPI, EPI. Шкали опитувальника сформовані на основі результатів факторного аналізу і відображають сукупність взаємопов'язаних факторів. Даний опитувальник особливо популярний і найбільш часто використовується в німецькомовних країнах. У Німеччині найбільш застосовна модифікація FPI-R, в той час як в Україні - FPI-B.

Форма В відрізняється від повної форми тільки в два рази меншим числом питань. Загальна кількість питань в формі В - 114. Питання сформульовані у формі тверджень, на які випробовуваний повинен дати відповіді «так» або «ні». Особистісний опитувальник FPI-B створений головним чином для прикладних досліджень, діагностики станів і властивостей особистості, які мають першорядне значення для процесу соціальної адаптації та регуляції поведінки.

Дослідження А. А. Крилова і Л. В. Куликова, присвячене діагностиці психічних станів і міжособистісних відносин, показало, що FPI-B дозволяє здійснювати оцінку цілого ряду важливих особистісних властивостей: рівня емоційної стійкості, якостей комунікативної сфери особистості, екстраверсії-інтроверсії. Дана методика дозволяє також повніше пояснити особливості психічних станів. FPI-R був створений як особистісний опитувальник для вирішення різних завдань психологічної діагностики. На практиці він

використовується в областях психосоматики, психотерапії, реабілітації, діагностики хронічних хвороб і медичної психології. На його основі були розроблені Фрайбургський список захворювань (Freiburger Beschwerdenliste, Freiburg Disorder List) і опитувальник задоволеності життям (Fragebogen zur Lebenszufriedenheit, questionnaire on life satisfaction). Опитувальник FPI призначений для осіб у віці від 16 років і старших.

Розробка опитувальника була розпочата німецькими психологами Фаренбергом, Заргом, Гампелем (Jochen Fahrenberg, Rainer Hampel and Herbert Selg) в 1963 р. Перша версія опитувальника була опублікована в 1970 році (друга і третя редакції видані в 1973 і 1978 рр.) І складалася з чотирьох форм:

FPI-G (повна версія - 222 затвердження)

FPI-A і FPI-B (скорочені версії - 114 тверджень)

FPI-K (коротка версія).

Валідизація була проведена на вибірці, що становить 2 300 осіб. У 1983 році була опублікована оновлена версія FPI-R (138 тверджень), валідизована на вибірці з західної Німеччини.

У 2001 році була проведена нова стандартизація опитувальника і була створена нова версія FPI-R, що складається з 138 питань. Для цього використовувалася нова вибірка, що складається з 3 740 чоловік, які проживають по всій Німеччині.

Опитувальник FPI (форма B) був адаптований і модифікований в 1989 році на факультеті психології ЛДУ А. А. Криловим і Т. І. Ронгінским за договором про наукове співробітництво з Гамбургським університетом. У цій роботі також брав участь угорський психолог Ф. Короді.

Дослідження може проводитися індивідуально або з групою досліджуваних. У другому випадку необхідно, щоб кожен із них мав не лише особисту форму листа, а й окрему анкету з інструкціями. Організації повинні розташовуватися таким чином, щоб уникнути негативних наслідків під час роботи. Психолог дослідження коротко викладає мету дослідження та

правила роботи з анкетною. Важливо досягти позитивного та заангажованого підходу акторів до завдання. Їх увагу звертають на неприпустимість взаємних консультацій щодо відповідей у робочому процесі та будь-яких взаємних обговорень. Після цих пояснень психолог пропонує ретельно вивчити інструкції, відповісти на питання, якщо вони виникли після його вивчення, і пропонує подальшу самостійну роботу з анкетною.

«На наступних сторінках є кілька тверджень, кожне з яких передбачає питання, яке вас хвилює, незалежно від того, відповідає це твердження певним особливостям вашої поведінки, певним вчинкам, ставленню до людей, поглядам на життя тощо, чи ні. Якщо ви вважаєте, що таке твердження має місце, то відповідайте «так», інакше - відповідайте «ні». Запишіть свою відповідь у відповідному листі, який ви маєте у полі, що відповідає номеру затвердження в анкеті та типу Вашої відповіді. На всі питання потрібно відповісти.

Успіх дослідження значною мірою залежить від того, наскільки ретельно виконується завдання. Ні в якому разі не намагайтеся справити на когось краще враження своїми відповідями, оскільки жодна відповідь не вважається хорошою чи поганою. Вам не потрібно довго розмірковувати над кожним питанням, але спробуйте якомога швидше вирішити, яка з двох відповідей, хоча і дуже відносна, все ж здається ближчою до істини. Ви не повинні соромитися, якщо деякі запитання здаються вам занадто особистими, оскільки дослідження не дає аналізу окремих відповідей, а спирається лише на кількість відповідей обох типів. Крім того, ви повинні знати, що результати індивідуальних психологічних досліджень, а також медичних досліджень не розголошуються.

Удачі».

Перша процедура передбачає отримання початкових або «необроблених» оцінок. Для її реалізації необхідно підготувати матричні форми ключів кожної шкали на основі загального ключа анкети. Для цього виріжте «поле» у полях, що відповідає номеру запитання та відповіді у

вигляді порожніх відповідних літер, таких самих, як ті, що використовуються випробуваними. Отримані таким чином шаблони, в свою чергу, збігаються відповідно до серійних номерів шкали літерою, заповненою випробуваним у відповіді. Підраховується кількість позначок (хрестиків), які відповідають «вікнам» шаблону. Отримані значення вводяться в стовпець початкових оцінок підсумкового протоколу.

Таблиця 2.1. Ключ

№ шкали	Назва шкали	Кількість питань	Відповідь «так»	Відповідь «ні»
I	Невротичність	17	4,5,12,15,22,26,31,41,42,57,66,72,85,86, 89,105	49
II	Спонтанна агресивність	13	32, 35, 45, 50,64,73,77, 93,97,98, 103, 112, 114	99
III	Депресивність	14	16,24,27,28,30,40,48,56,61,74, 84,87,88, 100	—
IV	Нервозність	11	6,10,58,69,76,80,82,102,104,107, 110	—
V	Комунікабельність	15	2, 19,46,52,55,94,106	3,8,23,53,67,71,79,113
VI	Врівноваженість	10	14,21,29,37,38,59,91,95,108,111	—
VII	Реактивна агресивність	10	13,17,18,36,39,43,65, 75,90, 98	—
VIII	Сором'язливість	10	9, 11,20,47,60,70,81, 83,109	33

IX	Відкритість	13	7,25,34,44,51,54,62,63,68,78,92,96, 101	—
X	Екстраверсія–інтроверсія	12	2,29,46,51,55,76,93, 95, 106, 110	20,87
XI	Емоціональна лабільність	14	24, 25, 40, 48, 80, 83, 84, 5,87,88, 102, 112, 113	59
XII	Маскулінізм–фемінізм	15	18,29,33,50,52,58,59, 65,91, 104	16,20,31,47, 84

Друга процедура пов'язана з перекладом первинних оцінок в стандартні оцінки 9-бальної шкали за допомогою таблиці. Отримані значення стандартних оцінок позначаються у відповідному стовпці протоколу нанесенням умовного позначення (гурток, хрестик або ін.) В точці, що відповідає величині стандартної оцінки по кожній шкалі. Поєднавши прямими позначені точки, отримаємо графічне зображення профілю особистості.

Таблиця 2.2. Переведення сирих балів у стандартні

Первинна оцінка	Стандартна оцінка по шкалам											
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
0	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
1	1	1	3	3	2	1	3	3	1	1	2	1
2	4	3	4	4	3	2	4	5	1	1	3	1

3	4	4	4	5	4	3	5	6	2	2	4	1
4	5	5	5	6	5	4	6	6	3	3	4	1
5	5	5	6	7	5	5	7	7	3	4	5	2
6	6	7	6	7	6	6	8	7	4	4	6	3
7	7	8	7	8	6	7	8	8	5	5	7	4
8	7	8	7	8	6	8	9	9	5	6	7	5
9	8	8	8	9	7	9	9	9	6	7	8	6
10	8	9	8	9	7	9	9	9	8	8	8	8
11	8	9	8	9	7	-	-	-	8	9	8	8
12	8	9	9	-	8	-	-	-	9	9	9	9
13	9	9	9	-	8	-	-	-	9	-	9	9
14	9	-	9	-	9	-	-	-	-	-	9	9
15	9	-	-	-	9	-	-	--	-	-	-	9
16	9	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
17	9	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Аналіз результатів слід розпочати з вивчення всіх відповідних листів, заповнених суб'єктами дослідження, даючи відповідь на перше питання.

Якщо відповідь негативна, це означає, що суб'єкт не хоче відповідати відкрито на питання, дослідження слід вважати незавершеним. При позитивній відповіді на перше питання, після обробки результатів дослідження, ретельно вивчається графічне зображення профілю особистості, виділяються всі найвищий і найнижчий рівні. Найнижчий бал - у межах 1-3 балів, середній - 4-6 балів, високий - 7-9 балів. Особливу увагу слід приділити балам за шкалою IX, що є важливим для загальних характеристик надійності відповідей.

Аналіз результатів слід розпочати з вивчення всіх відповідних листів, заповнених суб'єктами дослідження, даючи відповідь на перше питання. Якщо відповідь негативна, це означає, що суб'єкт не хоче відповідати відкрито на питання, дослідження слід вважати незавершеним. При позитивній відповіді на перше питання, після обробки результатів дослідження, ретельно вивчається графічне зображення профілю особистості, виділяються всі найвищий і найнижчий рівні. Найнижчий бал - у межах 1-3 балів, середній - 4-6 балів, високий - 7-9 балів.

Особливу увагу слід приділити балам за шкалою IX, що є важливим для загальних характеристик надійності відповідей. Інтерпретація результатів, психологічні висновки та рекомендації повинні даватися на основі розуміння сутності питання в кожній шкалі, глибокого зв'язку досліджуваних факторів між собою та з іншими психологічними та психофізіологічними характеристиками та їх ролі в поведінці та діяльності людини.

Анкета FPI містить 12 шкал. Шкали анкет I-IX є базовими або основними, а X-XII - похідними або нормативними. Похідні шкали складаються з основних шкал і іноді позначаються не римськими цифрами, а буквами E, N, M. Далі наводиться опис ваг FPI:

Шкала I (невротизм) характеризує рівень невротизму особистості. Високий бал відповідає вираженому невротичному синдрому астеничного типу зі значними психосоматичними розладами.

Шкала II (спонтанна агресія) дозволяє виявити та оцінити інтроспективну психопатію. Високий бал свідчить про підвищений рівень психопатії, що створює передумови для імпульсивної поведінки.

Шкала III (депресія) дає можливість діагностувати симптоми, характерні для психопатологічного депресивного синдрому. Високий бал за шкалою відповідає присутності цих персонажів в емоційному стані, у поведінці, по відношенню до них самих та до соціального оточення.

Шкала IV (дратівливість) дозволяє оцінити емоційну стійкість. Високий бал свідчить про нестабільний емоційний стан із тенденцією афективно реагувати.

Шкала V (комунікабельність) характеризує потенційні можливості, а також реальні прояви соціальної активності. Високий бал дозволяє говорити про наявність вираженої потреби у спілкуванні та постійну готовність задовольнити цю потребу.

Шкала VI (баланс) відображає стійкість до стресів. Високий бал свідчить про хороший захист від стресових факторів у повсякденних життєвих ситуаціях на основі впевненості в собі, оптимізму та активності.

Шкала VII (реактивна агресія) має на меті виявити наявність ознак екстрапатичної психопатії. Високий бал свідчить про високий рівень психопатії, який характеризується агресивним ставленням до соціального середовища та сильним прагненням домінування.

Шкала VIII (сором'язливість) відображає тенденцію реагування на стрес до звичних життєвих ситуацій, що триває за пасивно-захисним типом. Високий бал за шкалою відображає наявність тривоги, скутості, невпевненості, що призводить до труднощів у соціальних контактах.

Шкала IX (відкритість) дозволяє охарактеризувати своє ставлення до соціального середовища та рівень самокритичності. Високі оцінки свідчать про прагнення довіри та відкритої взаємодії з іншими з високим ступенем самокритичності. Оцінка за цією шкалою може певною мірою сприяти

аналізу щирості відповідей респондентів при роботі з даними опитувальника, що відповідає шкалі брехні інших анкет.

Шкала X (E) (екстраверсія - інтроверсія). Високий бал за шкалою відповідає сильній екстраверсії особистості, низький - значній замкнутості.

Шкала XI (N) (емоційна лабільність). Високий бал свідчить про нестабільність емоційного стану, що проявляється частими змінами настрою, дратівливістю, дратівливістю, відсутністю саморегуляції. Низький бал може характеризуватися не тільки високою стабільністю емоційного стану як такого, але й хорошою здатністю контролювати себе.

XII шкала (M) (маскулінність - жіночність). Високий бал вказує на перебіг розумової діяльності переважно за чоловічим типом, низький - за жіночим.

Інтерпретація результатів, психологічних висновків та рекомендацій повинна здійснюватися на основі розуміння природи питання для кожної шкали, глибоких зв'язків між досліджуваними факторами та інших психологічних та психофізіологічних характеристик та їх ролі в поведінці та діяльності людини [46].

2.4. Загальна характеристика опитувальника «Маскулінність-фемінність» С. Бем

Методика була запропонована Сандрою Бем (Sandra L. Bem, 1974) для діагностики психологічної статі та визначення ступеня андрогенності, маскулінності та жіночності особистості. Анкета містить 60 тверджень (якостей), на кожне з яких суб'єкт відповідає «так» або «ні», таким чином оцінюючи наявність або відсутність цих якостей. Анкету також можна використовувати у формі висновку експерта. У такому випадку оцінку досліджуваного відповідно до поданих якостей виконують компетентні судді - люди добре знають досліджуваного (чоловік, дружина, батьки тощо).

Психологічна стаття. У кожного багато психологічних особливостей. Деякі риси ніби «безстатеві», універсальні, а деякі риси традиційно асоціюються із типово чоловічою або типово жіночою психологією. Деякі типові риси чоловіків чи жінок мають свої еволюційно-генетичні та фізіологічні основи, припущення. Наприклад, було показано, що рівень агресії та домінування (як правило, розглядаються як чоловічі риси) корелює з рівнем концентрації в осіб чоловічих статевих гормонів андрогенів. Інші особливості формуються в процесі соціалізації, виховання та розвитку особистості. Не випадково існують соціальні стереотипи маскулінності та жіночності. Хоча, як правило, все ще буває так, що набуття певних типових чоловічих або типово жіночих психологічних характеристик відбувається в результаті сукупного впливу обох груп факторів - біологічного та соціального порядку. У цьому контексті психологічна стаття кардинально відрізняється від біологічної. Коротко зупинимось на трьох основних поняттях, про які зазвичай говорять у зв'язку з явищем «психологічної статі» - маскулінності, фемінітивності та андрогенності.

Маскулінність. Як правило, чоловічі риси традиційно включають незалежність, наполегливість, домінування, агресивність, ризик, незалежність, впевненість у собі та інші. У спеціальних дослідженнях було встановлено (Christiansen K., Knusmann R., 1987), що генералізована спонтанна агресія, а також сексуальна агресія корелюють з рівнем андрогену в сироватці крові (чоловічі статеві гормони). Інше дослідження на вибірці з 191 людини показало (Lau Sing, 1989), що особи чоловічої статі, як правило, характеризуються вищою самооцінкою, а також вищою самооцінкою з точки зору успішності в навчанні та власної зовнішності - фізичної самості [72].

Фемініність. Типові жіночі характеристики традиційно включають гнучкість, м'якість, чуйність, сором'язливість, ніжність, сердечність, емпатію тощо. Соціальні стереотипи жіночності менше стосуються польових аспектів особистості та успіху у діловій кар'єрі, але водночас вони приділяють значну увагу емоційним аспектам.

Андрогенність. Згідно з попередніми уявленнями, індивід не обов'язково є носієм чіткої психологічної маскулінності чи жіночності. В особистості основні риси як чоловічої, так і жіночої статі можна представити за паритетом. Вважається, що андрогенність цих рис гармонійна та доповнююча. Вважається, що така гармонійна інтеграція чоловічих та жіночих рис посилює андроген-подібні адаптаційні здібності. У той же час велика м'якість, стабільність у соціальних контактах та відсутність значних домінантно-агресивних тенденцій у спілкуванні не пов'язані зі зниженням впевненості у собі, скоріше вони відображаються на тлі підтримання високої самооцінки, впевненості у собі та самоприйняття. Вищезазначене дослідження (Lau Sing, 1989) показало, що андрогени не поступаються чоловічому типу як за рівнем самооцінки загалом, так і за рівнем самооцінки, успішності в навчанні та особистої зовнішності (фізичного Я) .

Процедура: «У наступному списку зверніть увагу на властивості, які, на вашу думку, є у Вас»

Ключ:

маскулінна («так»): 1, 4, 7, 10, 13, 16, 19, 22, 25, 28, 31, 34, 37, 40, 43, 46, 49, 52, 55, 58

фемінінність («так»): 2, 5, 8, 11, 14, 17, 20, 23, 26, 29, 32, 35, 38, 41, 44, 47, 50, 53, 56, 59

За кожний збіг відповіді з ключем нараховується один бал. Потім визначаються показники фемінінності (F) і маскулінності (M) відповідно до таких формулами. $F = (\text{сума балів по фемінінності}) : 20$ $M = (\text{сума балів по маскулінності}) : 20$

Основний індекс IS визначається як:

$$IS = (F - M) * 2,322$$

Якщо величина індексу IS укладена в межах від -1 до +1, то роблять висновок про андрогенність.

Якщо індекс IS менше -1, то робиться висновок про маскулінність.

А якщо індекс IS більше +1 - про фемінінність.

При цьому, в разі коли IS менше $-2,025$ говорять про яскраво вираженою маскулінність.

А якщо IS більше $+2,025$ - кажуть про яскраво вираженою фемінінність.

2.5. Загальна характеристика методики «Хто я» авторів М.Куна і Т. Мак-Партленда

Методика «Хто Я?» являє собою нестандартизований самоопис з відкритою формою і (в деяких модифікаціях) кількістю відповідей. Методика була запропонована в 1954 році М. Куном і Т. Мак-Партландом, і має кілька модифікацій.

Тест створено на основі Я-концепції Манфреда Куна. Теоретичною основою методики служать концепції соціальних ролей і рольової поведінки, в рамках яких задається і спосіб самосприйняття людини як носія цих ролей. Цей факт знаходить своє відображення в самоописах випробовуваних. У той же час особистості властиво рефлексувати і свої психологічні характеристики, своє місце не тільки в соціальному світі, але і в світі в цілому. Тому методика охоплює не тільки рольові аспекти, але всі сфери уявлень людини про свою особистість і її ядро - «Я». Найбільш часто для аналізу відповідей випробовуваних застосовуються такі категорії угруповань: групи приналежності, тип спорідненості, основні заняття, риси характеру, інтерперсональний стиль, прагнення і ін.

Проблеми, пов'язані з маскуванням істинного самосприйняття, пред'явленням в експерименті соціально бажаних стереотипів, в подібних мінімально формалізованих методиках стоять досить гостро. Ще Л.С. Виготський відстоював звіт випробовуваного в якості об'єктивного методу дослідження психічних явищ за умови спеціальної організації опитування [11].

На теоретичному рівні передбачається, що оперуючи ідеальними уявленнями про себе, випробуваний не дає менше інформації про особливості свого самосприйняття, оскільки уявлення про те, якою людиною хоче бути в очах оточуючих, дають важливі відомості про його особу (А.А. Бодальов, В. В. Столін, 1987). При подібному підході проблема зміщується в область розділення «реального» й «ідеального» в самосвідомості випробуваного, для чого можливе застосування взаємодоповнюючих методик. На практичному рівні проблему істинності даних намагаються вирішити, спеціальним чином організовуючи процедуру експерименту - створюючи в ході дослідження атмосферу безпеки і довіри (безоціночність, конфіденційність) для можливої більшої відвертості випробуваного.

Модифікація В.І. Юрченко

В.І. Юрченко відзначає, що при всій простоті виконання, тест досить складний в обробці і інтерпретації результатів. Як відомо, М.Кун і Т.Мак-Партланд відповіді на питання «Хто Я?» пропонують класифікувати на категорії: об'єктивні і суб'єктивні. Прикладом першої можуть бути такі відповіді, як студент, дівчина, чоловік, дочка і ін. Прикладом суб'єктивних категорій, є наступні відповіді: щаслива, втомлений, веселий, симпатичний і ін.

Легко помітити, що об'єктивні категорії позначаються словами, які відповідають на питання хто?, а суб'єктивні - який? При цьому абсолютна більшість відповідей респондентів ставляться до об'єктивної категорії. Крім цього, помічена схильність респондентів «вичерпувати запас своїх об'єктивних характеристик до того, як будуть (якщо взагалі будуть) називати характеристики суб'єктивні». Юрченко пояснює це не стільки особливостями структури і змісту «Образу - Я» респондента, скільки особливостями суб'єктивної семантики питання «Хто Я?» (Особливо з огляду на, що в оригінальній методиці - на англійській мові - клас прикметників відсутній, як відсутнє і питальне слово «Який?»). Включаючи додаткове запитання «Який Я?», дослідник виходив з припущення, що об'єктивна семантика (система

значень мови) питання «Хто Я?» як в українській, так і в російській мові вимагає, як правило, іменникових відповідей, які виражаються словом-іменником. Питання «Який Я?» вимагає відповідей, що виражаються прикметниками і дієприкметниками. У той же час, Юрченко вказує, що «семантичне поле» індивіда визначається не тільки об'єктивною семантикою слова (питання «Хто Я?»), а й асоціацією на цей стимул (суб'єктивна семантика питання «Хто Я?»)

Внутрішня структура

У загальних уявленнях методика не передбачає формалізованого стимульного матеріалу у вигляді питань, тверджень, списку якостей або картинок. Замість цього випробуваний на чистому аркуші повинен скласти список характеристик самого себе і висловити своє ставлення до даних характеристикам.

Процедура проведення (оригінальний варіант).

Випробуваний повинен протягом 12 хвилин дати двадцять різних відповідей на питання, звернених до самого себе: «Хто я такий?» Відповіді слід давати в тому порядку, в якому вони спонтанно виникають. Потім він повинен оцінити кожен якості як позитивну (+), негативну (-), неоднозначну (\pm), або поставити знак того, що він не може оцінити (?).

Модифікація Т.В. Румянцевої

Головна відмінність методики в модифікації Румянцевої - відсутність жорсткої регламентації кількості відповідей (випробуваний може дати їх більше 20, або менше). Принципи інтерпретації ті ж.

Модифікація В.І. Юрченко «Двадцять тверджень самоствавлення»

У модифікації Юрченко випробуваний повинен написати по 20 відповідей на питання «Хто Я?» і 20 на запитання «Який Я?». Таким чином, кількість відповідей збільшується, дещо збільшується і час проведення (15 хвилин). Також в цій модифікації дещо інші принципи інтерпретації

Інтерпретація

Інтерпретація кількості відповідей

За кількістю відповідей, даних за відведений проміжок часу, можна побічно судити про рівні рефлексії особистості. Чим більше відповідей дано за відведений час, тим рівень рефлексії вище.

Інтерпретація оцінок

Самооцінка вважається адекватною, якщо співвідношення позитивно оцінюваних якостей до негативно оцінюваних («+» до «-») становить 65-80% на 35-20%.

Самооцінка вважається неадекватно завищеною, якщо кількість позитивно оцінюваних якостей по відношенню до негативно оцінюваним («+» до «-») становить 85-100%, тобто людина відзначає, що у нього чи ні недоліків, або їх число досягає 15% (від загального числа «+» і «-»).

Самооцінка вважається неадекватно заниженою, якщо кількість негативно оцінюваних якостей по відношенню до позитивно оцінюваним («-» до «+») становить 50-100%, тобто людина відзначає, що у неї чи немає достоїнств, або їх число досягає 50% (від загального числа «+» і «-»).

Самооцінка є нестійкою, якщо число позитивно оцінюваних якостей по відношенню до негативно оцінюваним («+» до «-») становить 50-55%. Таке співвідношення, як правило, не може тривати довго, є нестійким, дискомфортним.

Використання знака «плюс-мінус» («±») говорить про здатність людини розглядати те чи інше явище з двох протилежних сторін, говорить про ступінь її врівноваженості, про «виваженості» її позиції щодо емоційно значущих явищ.

Можна умовно виділити людей емоційно-полярного, врівноваженого типу, і типу, що сумнівається.

До людей емоційно-полярного типу відносяться ті, у кого відсутні (або майже відсутні) знаки «±». Схильність представляти все в полярному світі говорить про примітивність, діхотомічність мислення, є одним із симптомів алекситимії.

Якщо кількість знаків «±» досягає 10-20% (від загального числа знаків), то таку людину можна віднести до врівноваженого типу. Дану кількість знаків «±» можна вважати умовною нормою.

Якщо кількість знаків «±» перевищує 30-40% (від загального числа знаків), то таку людину можна віднести до типу, що сумнівається. Така кількість знаків «±» може бути у людини, що переживає кризу в своєму житті, а також свідчити про нерішучість як рису характеру (коли людині важко приймати рішення, вона довго сумнівається, розглядаючи різні варіанти).

Наявність знака «?» при оцінці ідентифікаційних характеристик говорить про здатність людини переносити ситуацію внутрішньої невизначеності, а значить, побічно свідчить про здатність людини до змін, готовності до змін.

Даний знак оцінки використовується людьми досить рідко: один або два знака «?» ставлять тільки 20% обстежуваних.

Наявність трьох і більше знаків «?» при самооцінюванні передбачає у людини наявність кризових переживань.

В цілому використання людиною при самооцінюванні знаків «±» і «?» є сприятливою ознакою хорошої динаміки консультативного процесу.

Діагностика ідентичностей

В рамках інтерпретації тесту Куна-Макпартленда можна визначити безліч ідентичностей людської особистості, такі як: статева, соціальна, духовна, сімейна, професійна, індивідуальна, фізична і т.д .

При цьому кожна ідентичність може бути виражена:

Прямо - відповідь містить пряме визначення будь-якої ідентичності. Наприклад, чоловік - варіант пряме вираження гендерної ідентичності. Прямі вираження характеризують явну, прийняту і відображену частину особистості.

Побічно - відповідь містить ознаки тієї чи іншої ідентичності. Наприклад, дружина, студентка, робітниця - варіанти непрямого вираження

гендерної ідентичності (і прямого вираження сімейної та соціальної ідентичності). Непрямі вираження (особливо при відсутності прямих) свідчать про менш усвідомлювану, витіснену частину особистості.

Не виражена зовсім - серед характеристик немає ні прямих, ні непрямих згадок тієї чи іншої ідентичності. При цьому відповідна ідентичність або не розвинена, або дуже глибоко витіснена.

За контекстом можна судити про суб'єктивну оцінку кожної ідентичності. Можливі такі основні варіанти:

- емоційно-позитивне ставлення виражається в позитивних характеристиках: хороший хлопець, уважний працівник;
- емоційно-негативне ставлення виражається в негативних характеристиках: невпевнений співробітник, поганий чоловік;
- нейтральне ставлення виражається в безоціночних характеристиках: чоловік, жінка;
- відчужене ставлення виражається в абстрактно-абстрактних характеристиках: житель планети, біологічна істота.

Крім того, в діагностиці ідентичності важлива кількість характеристик, відповідних кожної ідентичності, і порядок їх написання (чим більше характеристик ідентичності і чим вище вони знаходяться в списку, тим більше вони важливі для особистості, тим більш розвинена відповідна ідентичність).

Шкала аналізу ідентифікаційних характеристик включає в себе 24 показника, які, об'єднуючись, утворюють сім узагальнених показників-компонентів ідентичності:

"Соціальне Я" містить 7 показників:

- пряма гендерна ідентифікація (хлопчик, дівчинка; жінка);
- сексуальна роль (коханець, коханка; Дон Жуан, Амазонка);
- освітньо-професійна роль (студент, студент кафедри, лікар, спеціаліст);

- приналежність до сім'ї, що проявляється позначенням ролі сім'ї (дочка, син, брат, дружина тощо) або вказівкою на сімейні стосунки (я люблю своїх родичів, у мене багато родичів);

- етнічно-регіональна ідентичність включає етнічну ідентичність, громадянство (російське, татарське, громадянське, українське тощо) та місцеву, місцеву ідентичність (з Києва, Житомира, Волині тощо);

- світоглядна ідентичність: конфесійна, політична приналежність (християнин, мусульманин, віруючий);

- групова приналежність: сприйняття себе як члена будь-якої групи людей (колекціонера, члена суспільства).

Комунікативне Я містить два показники:

- дружба або коло друзів, сприйняття себе як члена групи друзів (один, у мене багато друзів);

- спілкування або предмет спілкування, властивості та оцінка взаємодії з людьми (я відвідую, я люблю спілкуватися з людьми; я можу слухати людей);

"Матеріальне Я" включає різні аспекти:

- опис свого майна (у мене є квартира, одяг, велосипед);
- оцінка їх безпеки, ставлення до матеріальних благ (бідні, багаті, багаті, гроші на любов);

- ставлення до навколишнього середовища (я люблю море, не люблю негоду).

"Фізичне Я" включає такі аспекти:

- суб'єктивний опис їх фізичних даних, зовнішній вигляд (сильний, приємний, привабливий);

- фактичний опис їх фізичних деталей, включаючи опис їх зовнішнього вигляду, болю та положення (блондинка, зріст, вага, вік, житло в гуртожитку);

- харчова залежність, шкідливі звички.

"Активне Я" оцінюється за допомогою 2 показників:

- заняття, заняття, інтереси, захоплення (я люблю вирішувати проблеми); досвід (були в Болгарії);

- самооцінка непрацездатності, самооцінка здібностей, здібностей, знань, компетентностей, досягнень, (плаваю добре, вміло; працездатний, знаю англійську мову).

"Самоспектива" містить 9 показників:

- професійна перспектива: побажання, наміри, мрії, пов'язані з освітньо-професійною сферою (майбутній водій, я буду хорошим вчителем);

- сімейна перспектива: побажання, наміри, мрії щодо сімейного стану (народження дітей, майбутньої матері тощо);

- групова перспектива: побажання, наміри, мрії, пов'язані з приналежністю до групи (я планую вступити до партії, хочу стати спортсменом);

- перспектива спілкування: побажання, наміри, мрії про друзів, спілкування;

- матеріальна перспектива: бажання, наміри, мрії щодо матеріальної сфери (успадкую, зароблю квартиру);

- фізична перспектива: бажання, наміри, мрії, пов'язані з психофізичними даними (я буду піклуватися про своє здоров'я, хочу бути виснаженим);

- перспектива діяльності: побажання, наміри, мрії, пов'язані з інтересами, захопленнями, конкретними роботами (я читаю далі) та досягнення певних результатів (я досконало вивчу мову);

- особистий погляд: побажання, наміри, мрії, пов'язані з особистісними характеристиками: особистісні характеристики, поведінка тощо. (Я хочу бути щасливішим, спокійнішим);

- оцінка прагнень (я хочу багато, я прагну).

"Рефлексивне Я" містить 2 показники:

- особистісна ідентичність: особистісні характеристики, риси особистості, опис індивідуального стилю поведінки (добрий, щирий,

товариський, наполегливий, іноді шкідливий, іноді нетерплячий тощо), особистісні характеристики (прізвисько, гороскоп, ім'я тощо); емоційний підхід до себе (я чудовий, «крутий»);

- глобальне, екзистенційне "Я": твердження, які є глобальними і які недостатньо розкривають відмінності між однією людиною та іншою (розумна людина, моя суть).

Два незалежних показника:

- проблемна ідентичність (я ніщо, я не знаю, хто я, не можу відповісти на це питання);

- ситуаційний стан: стан, який зараз переживається (голодний, нервовий, втомлений, закоханий, засмучений) [60].

Особливості інтерпретації по Юрченко

Контент-аналіз відповідей випробовуваних, проведений Юрченко В.І., припускав їх розподіл на об'єктивні і суб'єктивні категорії, але при цьому дослідник керувався іншими критеріями.

До об'єктивної категорії відноситься все, що відповідає об'єктивній дійсності респондента (анкетні, документні, антропологічні дані - стать, вік, національність, ім'я, прізвище, професія, соціальний стан, перерахування обов'язків та ін.), незалежно від мовної форми вираження (іменникової або прикметникової) .

Суб'єктивна категорія має на увазі особисті погляди, інтереси, смаки, уподібнення суб'єкта. Тому, до суб'єктивної категорії дослідник відносить суб'єктивні оціночні судження, особистісно-значущі характеристики, абстрактно-узагальнені думки про себе. Крім зазначених об'єктивних і суб'єктивних категорій, інтерпретація результатів тесту передбачає позначити ще і такі показники:

- ступінь когнітивної складності та диференційованості «Образу-Я», який характеризується кількістю відповідей на питання: хто Я? і який Я?;

- міра усвідомленості соціальної інтеграції (кількість відповідей на питання хто Я?) і індивідуалізації (кількість відповідей на питання який Я?) і взаємини між ними;

- характер змісту і форми висловлювання (судження позитивні або з негативним відтінком, психологічно-особистісні характеристики або загально-атрибутивні);

- стабільність-мінливість «Образу-Я» як часовий параметр, що спостерігаються тенденції до трансформації конструктів в семантичному полі суб'єкта;

- різновиди ролей, з якими ідентифікує себе індивід:

соціальні (студент, мешканець гуртожитку, майбутній учитель, дочка, дружина, автомобіліст та ін.);

внутрішньо групові (лідер, жартівник, організатор і ін.);

міжособистісні (улюблена, друг, партнер, радник і ін.);

індивідуальні (вундеркінд, невдаха, деспот, оптиміст, стимул і ін.);

- поділ відповідей за соціальними ознаками (стать, вік, національність, професія та ін.);

- ідеологічним переконанням (філософські, політичні, моральні висловлювання);

- спрямованості особистості (інтереси, бажання, мрії, потреби, мета і ін.);

- самооцінці (впевненість в собі, самоповага, рівень досягнень).

Практична значимість

Методика відповідає потребам психологічної діагностики в широкому колі питань, пов'язаних з оцінкою самоствавлення. Процедура може застосовуватися до підлітків і дорослих будь-яких соціальних груп, виключаючи хіба що хворих в гострому психотичному стані. Методика може бути використана для діагностики відносин в парі, в рамках індивідуальної або групової роботи (в цьому випадку також цікава оцінка ще однієї ідентичності - ідентичності всередині терапевтичної групи / спільноти).

Періодичне повторення тестування дозволяє оцінити динаміку стану клієнта [60].

Висновки до розділу 2

Для вивчення особливостей формування гендерної ідентичності в юнацькому віці нами була застосована методика «Хто я» авторів М.Куна і Т. Мак-Партленда, методика фрайбурзького особистісного опитувальника (FPI), опитувальника «Маскулінність-фемінність» С. Бем. Для виявлення типу гендерної ідентичності респондентів використовувалася методика семантичного диференціала в модифікації В.Е.Кагана.

Всього взяли участь в дослідженні 165 респондентів-добровольців, з них 50 чоловіків і 115 жінок. Ми включили в дослідження респондентів, які досягли 18-23 років (пізня юність або початок зрілості - Д. Б. Ельконін, Л. І. Божович, Д. І.Фельдштейн) і на певних етапах дослідження включили також респондентів, що мають вік старше 23 років (зрілий вік) з метою проведення аналізу динаміки формування гендерної ідентичності осіб юнацького віку та підтвердження або спростування нашої гіпотези, що юнацький вік є завершальним етапом у формуванні гендерної ідентичності.

РОЗДІЛ 3.

Експериментальне дослідження особливостей формування гендерної особистості в юнацькому віці

Юнацький (студентський) вік - юнацький період розвитку людини (16-17 - 20-21), початок самостійного, дорослого життя.

16-17 років - 20-21 рік - це, в широкому сенсі, юнацький етап розвитку особистості. Поряд з цим в даному віці виділяються наступні вікові періоди:

- 16-17 років - рання юність
- 17-20 років - власне (у вузькому сенсі) юність
- 20-21 рік - пізня юність.

Ці вікові періоди мають свою специфіку, але при цьому володіють багатьма загальними характеристиками.

Основними соціально-психологічними і віковими характеристиками і факторами будь-якого періоду розвитку особистості є: соціальна ситуація розвитку особистості, провідний вид діяльності, сфера спілкування, психічні новоутворення, параметри інтелектуального розвитку, емоційні якості особистості [59].

Соціальна ситуація розвитку особистості в юності характеризується в першу чергу тим, що юнакам і дівчатам належить багато в чому самостійно вийти на шлях трудової діяльності і визначити своє місце в суспільстві (слід зауважити, що ці процеси вельми варіативні). У зв'язку з цим змінюються соціальні вимоги до юнаків і дівчат, змінюються суспільні умови, в яких відбувається їх особистісне формування: вони повинні бути підготовлені до праці, до сімейного життя, до виконання цивільних обов'язків [64].

Юність для юнаків і дівчат - це час вибору життєвого шляху, навчання в вузі, робота за обраною спеціальністю (включаючи пошук її), створення сім'ї, для юнаків, можливо, - служба в армії.

У сучасний період соціально-економічного розвитку суспільства і держави юнацтво виявилось в умовах триваючої нестабільності суспільної свідомості. У поточний період немає затребуваних ідеалів в минулому, але і в цьому ще не визначені нові, адекватні тим, що відбувається в країні і в світі змін орієнтири для майбутнього розвитку - соціального, професійного, особистісного самовизначення. Тому сьогодні юнацтву дуже важко виділити і засвоїти норми дорослому житті. Звідси - сум'яття в думках і невпевненість в завтрашньому дні.

Крім цього, сучасний етап соціального розвитку суспільства «зрушив» в психологічному і «діяльнісному» планах (сенсах) кордони різного віку в бік більш раннього настання зрілості (в тому числі - соціальної зрілості). Даний процес відбувається за багатьма економіко-політико-соціальних напрямками, але разом з цим парадоксально посилюється соціальний інфантилізм серед юнацтва та молоді. Проте, на відміну від порівняно недавнього минулого, до осіб молодого віку, які тільки що закінчили ЗВО, суспільством сьогодні застосовується термін (і підхід) «вже дорослі люди» і зростають суспільні очікування по відношенню до студентської молоді. У зв'язку з цим на сучасному етапі в цілому зростає значимість юнацького віку як для успішного формування особистості юнаків та дівчат, так і для продуктивного соціального розвитку суспільства.

З ускладненням життєдіяльності в юнацькому віці відбувається не тільки кількісне розширення діапазону конвенціональних (соціальних) ролей і інтересів, а й якісна їх зміна. У сучасний період суспільного розвитку на юнацькому (студентському) віковому етапі з'являється все більше «дорослих» соціальних ролей [41].

У сучасний період в в 18 років юнацтво отримує активне виборче право і можливість вступати в шлюб; з 14 років підлітки (практично вже соціально відповідальні особи) стають відповідальними за тяжкі кримінальні злочини, з 16 років - майже за все кримінальні злочини; в повному обсязі «доросла» кримінальна відповідальність настає за законом з 18 років. Практично всі

юнаки та дівчата інтенсивно думають про вибір професії і вибирають її, включаючи навчання за обраною спеціальністю, дуже багато вже починають трудову діяльність в студентському віці і т.д. Всі зазначені параметри представляють собою елементи так званого дорослого соціального статусу осіб юнацького (студентського) віку.

Провідна діяльність в юнацькому віці в загальному і цілому - навчально-професійна. Соціальні мотиви, пов'язані з майбутнім, починають активно спонукати навчальну діяльність в цьому віці. В юності проявляється велика вибірковість до навчальних предметів. Основний мотив пізнавальної діяльності цього періоду - прагнення придбати соціально значиму професію.

Психологічну базу для професійного самовизначення в юності становить, насамперед, соціальна потреба юнаків і дівчат зайняти позицію дорослої людини, усвідомити себе як члена суспільства, визначити себе в світі, тобто зрозуміти себе і свої можливості поряд з розумінням свого місця і призначення в житті.

Іншим найважливішим чинником, що становить психологічну базу професійного самовизначення і забезпечує готовність юнацтва до вступу у доросле життя, є наявність здібностей і потреб, які дозволяють з можливою повнотою реалізувати себе на цивільному терені, у праці, в майбутньому сімейному житті. Це, по-перше, потреба в спілкуванні і оволодіння способами його побудови; по-друге, теоретичне мислення і вміння орієнтуватися в різних формах теоретичного пізнання (науковому, художньому, етичному, правовому), що виступає у вигляді сформованих основ наукового і громадянського світогляду, а також розвиненою рефлексією, за допомогою якої забезпечується усвідомлене і критичне ставлення до себе; по-третє, потреба у праці і здатність працювати, оволодіння трудовими навичками, що дозволяють включитися у виробничу діяльність, здійснюючи її на творчих засадах [64].

Загальні світоглядні пошуки заземлюються і конкретизуються юнацтвом в життєвих планах. Чим старше юнак і дівчина, тим більш

актуальною стає необхідність життєвих виборів розвитку. З безлічі уявних, фантастичних або абстрактних можливостей поступово «проступає» кілька найбільш реальних і прийнятних варіантів, між якими і належить вибирати. Зрозуміло, що багато що в юності вимальовується лише в найзагальнішому вигляді. Найважливішою, невідкладною і важкою справою стає вибір професії. Психологічно спрямований в майбутнє і схильний навіть подумки «перестрибувати» через незавершені етапи, юнак добре розуміє, що зміст цього майбутнього життя, перш за все, залежить від того, чи зуміє він правильно («особистісно вірно») вибрати професію. Яким би безтурботним, легковажним і безтурботним він не виглядав, вибір професії - його головна і постійна турбота.

Сфера спілкування в юнацькому віці має велике значення для розвитку особистості, що виражено у високій значущості для юнаків і дівчат саме якісних характеристик процесу комунікації. Почавши в отрочтві творення своєї особистості, свідому побудову способів спілкування, молода людина продовжує цей шлях вдосконалення значущих для себе якостей в юності. Прагнучи до самоідентифікації, юнак відкриває через постійні внутрішньоособистісні рефлексії свою вислизаючу сутність. Він залишається легко ранимим - іронічний погляд, влучне саркастичне слово іншого, особливо старшої за віком і авторитетної людини, можуть разом «обеззброїти» молоду людину і «збити» з нього так часто демонстрований їм апломб [17].

Серйозний, глибокий вплив на сприйняття світу юнаками і дівчатами надає той соціальний простір (мікросоціум, мезосоціум і макросоціум), в якому вони живуть. Тут, в живому спілкуванні, пізнається життя і діяльність дорослих, що відбулися в професії людей.

Проте, сім'я залишається тим мікросоціумом, де юнаки і дівчата відчують себе найбільш спокійно і впевнено. З батьками обговорюються життєві перспективи, головним чином - професійні. У той же час життєві

плани вони обговорюють і з викладачами, і зі своїми дорослими знайомими, чия думка для них важлива, і, звичайно, один з одним.

Велике значення для розвитку особистості в юнацькому віці має спілкування з однолітками. Це специфічний канал інформації, особливий вид міжособистісних відносин, а також один з видів емоційного контакту. У цей період майже зовсім долається властива попереднім етапам психоонтогенези психологічна залежність від дорослих, відбувається затвердження соціально-психологічної самостійності особистості, чому сприяє насичена комунікація з однолітками. У відносинах з однолітками, поряд зі збереженням колективно-групових «підліткових» форм спілкування наростає значення індивідуальних контактів і уподобань.

У юнацькому віці стає важливим і актуальним пошук супутників життя і однопумців, зростає потреба у співпраці з людьми, зміцнюються зв'язки зі своєю соціальною групою, з'являється почуття інтимності у взаємодії з деякими людьми. Юнацька дружба унікальна, вона займає виняткове місце серед інших уподобань. Однак, потреба в психологічній (емоційно-чуттєвій) інтимності в юності практично неможливо наситити, задовольнити її вкрай важко. Підвищуються вимоги до дружби, ускладнюються її критерії. Юність вважається «привілейованим» віком дружби, але самі юнаки і дівчата вважають справжню дружбу такою, яка рідко зустрічається. Емоційна напруженість дружби в юнацькому віці знижується при виникненні любові. Юнацька любов передбачає істотно більший ступінь емоційної інтимності, ніж дружба, але любов в юності, що характерно саме для цього віку, як би включає в себе дружбу [64].

До кінця юнацького вікового періоду закінчуються процеси фізичного дозрівання людини, відбувається так звана завершальна гормональна перебудова, що супроводжує повне статеве дозрівання, що призводить до посилення сексуальних переживань. Для більшості юнаків і дівчат характерним є різке зростання інтересу до сексуальних питань. Спостерігається суттєве зростання сексуальних форм поведінки. Велике

значення юнаками і дівчатами надається «діяльнісній» вираженості їх приналежності до цілком певної статі. Розвиток статевої ідентифікації в юності є психосоціальним процесом повномасштабного засвоєння людиною своєї статевої соціальної ролі і визнання цієї ролі суспільством.

У юнацькому віці також відзначаються дві кілька протилежні тенденції в області спілкування і взаємодії з іншими людьми: розширення сфери спілкування, з одного боку, і зростаюча індивідуалізація, відокремлення від соціуму - з іншого боку.

Перша тенденція проявляється у прагненні до ідентифікації (уподібнення) з іншими людьми. Зовні це виражається в збільшенні часу, який витрачається саме на «чисте» спілкування (3-4 години на добу в будні, 7-9 годин - у вихідні та святкові дні), в істотному розширенні соціального простору (охоплення) спілкування, і, нарешті, в особливий феномен, що отримав назву «очікування спілкування», тобто в самому пошуку його, в постійній готовності до контактів. Високий рівень потреби в спілкуванні виявляється в розширенні його сфери та загальних інтересів, пояснюється активним фізичним, розумовим і соціальним розвитком юнаків і дівчат і, в зв'язку з цим, збільшенням кола їх пізнавальних інтересів по відношенню до оточуючих людей і до навколишнього світу в цілому. Важливою обставиною в цьому питанні є і зростаюча в юнацькому віці потреба у спільній діяльності (взаємодії) - вона багато в чому і знаходить своє задоволення в спілкуванні. В юності особливо зростає необхідність і в новому досвіді, у визнанні, в захищеності, в емоційній інтимності. Це також визначає зростання потреби юнаків і дівчат в спілкуванні з оточуючими людьми, бажання бути прийнятими соціумом, бути визнаними суспільством [66].

Друга закономірність, яка проявляє себе в спілкуванні в юності - це психологічне прагнення до індивідуалізації і до соціального відокремлення. Про цю тенденцію свідчить суворе розмежування юнацтвом природи (характеру) взаємовідносин з оточуючими, висока вибірковість в дружніх уподобаннях, часом максимальна вимогливість до спілкування в діаді.

Прагнення до відокремлення - це бажання захистити свій внутрішньоособистісний унікальний світ від вторгнення сторонніх і навіть близьких людей, для того щоб зміцнити своє «почуття особистості», зберегти свою індивідуальність, реалізувати свої домагання на визнання. Відокремлення як засіб утримання психологічної дистанції при взаємодії з іншими людьми дозволяє юнацтву «зберігати своє обличчя» на емоційному і раціональному рівнях спілкування.

Говорячи про соціально-психологічні потреби в уподібненні і в відокремленні, треба також мати на увазі, що розвиток особистості (особливо в юності) можна розглядати як процес двоєдиний. З одного боку, це уподібнення (звірення з кимось) себе іншим людям в процесі спілкування (соціально-психологічна ідентифікація), а з іншого - відрізнення (відділення, відчуження) себе від інших в чомусь, в результаті процесу відокремлення. Причому в спілкуванні уподібнення і відокремлення протікають в тісній єдності.

Психічні новоутворення юнацького віку мають яскраво виражену вікову психофілогенетичну специфіку і, зрозуміло, схильні до психоонтогенетичних особливостей. Юність - завершальна стадія психологічного етапу персоналізації, періоду перебування самоідентичності. Головні психічні новоутворення (придбання) юнацького віку:

- глибока рефлексія;
- розвинене усвідомлення власної індивідуальності;
- формування конкретних життєвих планів;
- готовність до самовизначення в професії;
- установка на свідому побудову власного життя;
- поступове вростання (входження) в різні сфери життя і діяльності;
- розвиток самосвідомості;
- активне формування світогляду [66].

В юнацький віковий період досить напружено відбувається формування моральної свідомості, здійснюється вироблення і формування

ціннісних орієнтацій та ідеалів, стійкого світогляду, громадянських якостей особистості. Юність - вирішальний етап формування світогляду особистості. Світогляд - це не тільки система знань і досвіду, а й система переконань, переживання яких в юності супроводжується почуттям їх істинності (юнацький максималізм), правильності. Тому формування світогляду в юності пов'язано з рішенням так званих змістовних проблем. Явища дійсності цікавлять юнака і дівчину не самі по собі, а у зв'язку з власним ставленням до них. Світоглядний пошук в юності включає в себе соціальну орієнтацію особистості, усвідомлення себе як частки соціальної спільності (соціальної і / або професійної, культурної групи, нації і / або етносу і т.д.). Юнацтвом здійснюється усвідомлена орієнтація на своє майбутнє соціальне становище (вибір соціально-професійного статусу), осмислюються способи його досягнення [64].

Психологічний зміст юнацького етапу розвитку особистості, напевно, більшою мірою пов'язаний саме з розвитком самосвідомості як психічного освіти, з вирішенням завдань професійного самовизначення і зі вступом у доросле життя. До 16-17 років (рання юність) вже виникає особливий психічний вимір в структурі самосвідомості, яке позначається терміном «самовизначення». З точки зору розвитку самосвідомості суб'єкта, в юнацькому віці самовизначення характеризується усвідомленням себе як члена суспільства і конкретизується в новій, суспільно значущій позиції. З 17 до 20 років (власне юність, юність у вузькому сенсі) самосвідомість особистості все більше розвивається, ускладнюється, структурується, набуваючи системно (але не у всіх деталях) закінчений вигляд до пізньої юності - до 20-21 років.

В юності активно формуються пізнавальні та професійні інтереси, потреба у праці, здатність будувати життєві плани, громадська спрямованість особистості. Становлення стійкого самосвідомості і стабільного «образу Я» - можливо, центральне психологічне новоутворення юнацького віку. У цей період практично остаточно складається система уявлень людини про саму

себе, формується якесь узагальнене уявлення про себе, яке, незалежно від того, істинне воно чи ні, є психологічною реальністю, яка впливає на поведінку, яка породжує ті чи інші переживання. При цьому в самосвідомість активно входить психологічний фактор часу - юнак і дівчина починають «жити майбутнім».

Центральним фокусом значущості всіх світоглядних проблем в юності стає проблема сенсу життя («Для чого я живу?», «Як мені жити?», «Що мені зробити для того, щоб жити так, як я хочу?»). Юнацтво шукає глобальну і універсальну формулу свого самовираження: «служити людям» (працювати з людьми, приносити користь людям); «Пізнавати людей», «пізнавати себе». Поряд з цим, юнацтво гостро цікавить не стільки питання «Ким бути?», Скільки «Яким бути?», А також гуманістичні цінності, в чому яскраво проявляється загальна спрямованість особистості. Цьому віку властиві складна рефлексія і глибокий самоаналіз як прояви психологічної смислової орієнтації [64].

Самовизначення, як особистісне, так і професійне, - характерна риса юнацтва (студентства). Вибір професії впорядковує і приводить в систему підпорядкування всі різноманітні мотиваційні тенденції, що йдуть як від безпосередніх інтересів особистості, так і від інших різноманітних мотивів, породжуваних умовами соціально-професійного вибору.

Інтелектуальний розвиток в юності має так само свою специфіку. З'являються підвищена схильність до самоаналізу і потреба систематизувати, узагальнювати свої знання про себе (розбиратися в своєму характері, своїх почуття, діях, вчинках). Відбувається співвідношення себе з певним ідеалом, активізується можливість самовиховання. Мислення в юності (студентські роки) набуває особистісного емоційного характеру. З'являється деяка пізнавальна пристрастність до теоретичних і світоглядних проблем (активно розвиваються інтелектуальні почуття). Емоційність проявляється в особливостях переживань з приводу власних можливостей, здібностей і особистісних якостей (інтелектуальний вимір самооцінки). Інтелектуальний

розвиток виражається в тязі до узагальнень, пошуку закономірностей і принципів, що стоять за приватними фактами. У цей період зростає концентрація уваги, обсяг пам'яті, збільшується так звана логізація навчального (пізнаваного) матеріалу (засвоюваної інформації, активно формується (на завершальній стадії розвитку цієї вищої психічної функції) абстрактно-логічне мислення, проявляється пізнавальне вміння самостійно розбиратися в складних (багатопрічинних) питаннях. У людей юнацького (студентського) віку мислення стає більш систематичним і критичним порівняно з отрочтвом. При цьому когнітивні процеси юнаків і дівчат дуже схильні до емоцій і почуттів: вони вимагають доказів і обґрунтування тих тверджень, які чують від викладачів, оточуючих і близьких їм людей. Вони люблять посперечатися, нерідко захоплюються дотепними висловами, красивими фразами, оригінальною формою вираження своїх думок.

В юнацькі роки відбувається і вдосконалення (розвиток) пам'яті. Це відноситься не тільки до того, що збільшується взагалі обсяг пам'яті, але і до того, що в значній мірі змінюються способи запам'ятовування (активно застосовуються так звані мнемічні прийоми запам'ятовування). Поряд з активізованим мимовільним запам'ятовуванням, у юнацтва (студентства) спостерігається широке застосування раціональних прийомів довільного запам'ятовування матеріалу.

Емоційні особистісні властивості в юності так само активно розвиваються і ускладнюються. Відбувається істотна перебудова емоційної і вольової сфери, проявляється самостійність, рішучість, критичність і самокритичність, виражене неприйняття лицемірства, святенництва, грубості. Юнацький вік характеризується підвищеною емоційною збудливістю (неврівноваженість, різка зміна настрою, тривожність і т.д.). У той же час, чим старше юнак і дівчина, тим сильніше виражено у них поліпшення загального емоційного стану, так як криза ранньої юності вже пройшла. Розвиток емоційності в юності тісно пов'язане з індивідуально-особистісними якостями людини, з її самосвідомістю (що було розкрито

вище), з її самооцінкою. Все це детерміновано (обумовлено) посиленням особистісного контролю, самоврядування, новою стадією розвитку інтелекту (що також розкривалося вище), відкриттям свого внутрішнього світу

Відкриття свого внутрішнього світу, його емансипація від дорослих - може бути, головне надбання юності. Зовнішній світ починає сприйматися «через себе». Зростає вольова регуляція (розвивається внутрішній локус контролю). Яскраво проявляється прагнення до самоствердження.

В юності відбувається самооцінка (і емоційна переоцінка, порівняно з підлітковим віком) своєї зовнішності (особливо у дівчат). Юнаки та дівчата гостро переживають помітні ними у себе самих ознаки реальної або уявної надмірної ваги, а також занадто великого або занадто маленького, як їм здається, зросту.

Одна з найважливіших психологічних емоційних характеристик юності - самоповага (прийняття, схвалення себе або неприйняття себе, незадоволеність собою). У цей період спостерігається помітна розбіжність між «ідеальним Я» («бажаним Я») і «реальним Я» (соціальним Я »).

Копінг-стратегії (стратегії подолання) є найбільш актуальними в даний віковий період поведінковими способами впоратися з труднощами, або зі специфічними зовнішніми і внутрішніми вимогами, які сприймаються індивідом як психологічна напруга або перевищують його психологічні можливості [57].

Взаємозв'язок стратегій подолання, механізмів психологічного захисту і особистісних особливостей багато в чому є психічною і діяльнісною базою для поведінкових, емоційних і особистісних змін, що, в свою чергу, істотно визначає розвиток особистості в період юнацького віку.

Однак емоційні труднощі і дещо психологічно хворобливе протікання юнацького віку - побічні і не загальні властивості юності. Існує, мабуть, закономірність, що діє в психофілогенезі і в психоонтогенезі, згідно з якою разом зі зростанням рівня самоорганізації і саморегуляції індивіда

підвищується емоційна чутливість, але одночасно зростають і можливості психологічного захисту.

Коло чинників, здатних викликати у людини емоційне збудження (емоційну реакцію), в юнацькому віці розширюється. Урізноманітнюються способи вираження емоцій, збільшується тривалість емоційних реакцій, що викликаються короткочасним емоційним роздратуванням. Разом з цим, в юності відбувається ускладнення і розвиток механізмів психологічного захисту і форм поведінки особистості в конфліктних ситуаціях.

Емоційні зміни в цей період багато в чому визначаються механізмами психологічного захисту, які використовують юнаки і дівчата в якості способу адаптації до мінливих зовнішніх і внутрішніх умов: зростання соціальної відповідальності, необхідність слідувати соціальним нормам, збільшення потреб на тлі нестачі можливостей їх задоволення, зміна пріоритетів в мотиваційній сфері і т.д.

Лише до кінця юнацького віку молода людина починає реально опанувати психологічними захисними механізмами, які не тільки дозволяють їй зовні захищати себе від стороннього вторгнення, але і зміцнюють її внутрішньо. Рефлексія (самоаналіз) допомагає передбачити можливу поведінку іншої людини і підготувати зустрічні дії, які відсунуть безапеляційне вторгнення; зайняти таку внутрішню позицію, яка може захистити більше, ніж фізична сила.

На сьогоднішній день саме протягом юнацького (студентського) періоду життя людина вирішує, в якій послідовності вона прикладе свої здібності для реалізації себе у праці і в самому житті. Таким чином, значення періоду юності на поточний момент розвитку суспільства суттєво зростає, і це стосується також гендерної ідентичності.

3.2. Результати методики семантичного диференціала в модифікації В.Е. Кагана та фрайбурзького особистісного опитувальника (FPI)

Отримані результати за методикою В.Е. Кагана дозволили розділити випробовуваних на чотири групи за типом гендерної ідентичності:

1) традиційний тип гендерної ідентичності. У цю групу увійшли юнаки з високими показниками маскулінності (62,39% досліджуваних) і дівчата з високими показниками фемінності (49,12 досліджуваних);

2) ізомерний тип гендерної ідентичності. У цю групу увійшли юнаки з високими показниками фемінності (16,51% досліджуваних) і дівчата з високими показниками маскулінності (26,32% досліджуваних);

3) недиференційований тип гендерної ідентичності. У цю групу увійшли юнаки (19,68% досліджуваних) і дівчата (17,54% досліджуваних) з низькими показниками як маскулінності, так і фемінінності;

4) андрогенний тип гендерної ідентичності. У цю групу увійшли юнаки (6,42% досліджуваних) і дівчата (7,02% досліджуваних) з високими показниками як маскулінності, так і фемінінності.

За результатами опрацювання Шкали XII (М) з Фрайбурзького особистісного опитувальника було отримано такі результати: маскулінність – 35%, фемінність – 35%, андрогенність – 30%. З них – 13% результатів були з яскравою вираженістю фемінності або маскулінності.

Таблиця 3.1. Результати дослідження за Шкалою XII (М) (FPI)

Гендерні конструкти	Хлопці	Дівчата
Маскулінність	46,5%	8%
Фемінність	25%	38%
Андрогенність	6%	6%

Можна помітити, що результати відображають наявність статевої інтенсифікації - усвідомлення статевих відмінностей, що пов'язані з

розумінням слідувати гендерних ролей. Разом з тим, помітні також тенденції до андрогенності, характерні для обох статей, при чому в однаковій мірі.

У студентів з ізомерним типом гендерної ідентичності переважають регресивний мотиваційний профіль, який характеризується перевищенням загального рівня мотивів підтримки (підтримання життєзабезпечення, комфорту і соціального статусу) над відповідним рівнем розвиваючих мотивів (загальної активності, творчої активності і суспільної корисності) і відбивається в зниженні профільної лінії зліва направо, а також сплющений профіль, який характеризується досить плоским, маловаріаційним профільним малюнком без виразних підйомів і спадів. Сплющений мотиваційний профіль відображає, на думку В.Е.Мільмана, недостатню диференційованість мотиваційної ієрархії особистості, її бідність [42]. На наш погляд, сплющений мотиваційний профіль може також свідчити про наявність у випробовуваних конфліктуючих мотивів і цінностей.

У студентів з традиційною гендерною ідентичністю також переважає регресивний мотиваційний профіль, але крім цього, у третини випробовуваних було виявлено імпульсивний мотиваційний профіль.

У студентів з андрогенною гендерною ідентичністю переважає прогресивний профіль, який характеризується значним перевищенням загального рівня розвиваючих мотивів (загальної активності, творчої активності і суспільної корисності) над середнім рівнем мотивів підтримки (підтримання життєзабезпечення, комфорту і соціального статусу). Він виражається в послідовному підйомі профільної лінії зліва направо. Цей мотиваційний профіль характерний для особистості з розвиненою соціально спрямованою позицією.

На основі аналізу емоційно-ціннісного самоствавлення студентів з різними типами гендерної ідентичності була побудована схема співвідношення параметрів відносин до себе та інших. Вона дозволила розташувати параметри ціннісного самоствавлення по осі «перспективність-ситуативність» і провести градацію емоційного ставлення по осі

«позитивність - негативність». Для студентів з традиційним типом гендерної ідентичності загальним є надання великого значення соціальному статусу, надмірна турбота про власний престиж, позитивне ставлення до себе. Їх приваблює активна діяльність. Вибір професії для них є одномоментним актом, не включеним до загального процесу самовизначення.

Студенти з ізомерним типом гендерної ідентичності характеризуються підвищеною напруженістю і збудливістю, надмірною турботою про власний престиж, хворобливою реакцією на критику і зауваження, а також внутрішньою конфліктністю. Вони відрізняються негативним ставленням до себе, що свідчить про сильний когнітивний дисонанс, який в поєднанні з високою ригідністю Я може призводити до депресивних станів. Для дівчат цього типу ризик професійної та особистісної дезадаптації вище не тільки в силу особливостей стилю життя (емоційного у жінок і предметно-інструментального у чоловіків), але і в силу більшої схильності до мінливих гендерних стереотипів, в тому числі крайніх, перебільшених їх варіантів. Виникає потенційно конфліктне протиріччя між орієнтацією на традиційні декларативні аспекти мужності і орієнтацією на фемінінну установку, яка виявляється в поведінці. Це свідчить про складні процеси розвитку гендерної ідентичності в юнацькому віці.

Студенти з недиференційованим типом гендерної ідентичності відрізняються невизначеним емоційним ставленням до свого майбутнього, вони не цілком відчують цілісність своєї особистості (суперечливе самовідношення). До характерних особливостей їх емоційної сфери можна віднести невтриманість (що не дозволяє їм розібратися в мотивах власної поведінки і сконцентруватися на власних переживаннях). Загальним для студентів цього типу є переважно ситуативні смислові орієнтації, спрямовані на вирішення конкретних матеріальних труднощів. Вони схильні до захисту власного Я, виявляють тенденції до закритості і ригідності, відчують своєрідний духовний голод, розчарування в навчанні, в житті і в собі самому, не прагнуть до самозміни. Відбувається як би неузгодженість мотивів

діяльності, виникає навіть бажання піти з вузу, змінити спеціальність. Поява кризових тенденцій в поєднанні з високою ригідністю Я може призводити до депресивних станів. Тут необхідна робота психолога зі зняття фрустрованих станів і закритості, розвитку здатності до сприйняття нового і самозміни.

Випробовувані з андрогенним типом гендерної ідентичності відрізняються високою пізнавальною активністю, позитивним ставленням до себе і оточуючих, що свідчить про загальний стан задоволеності. Їх відрізняє спокій, невимушеність, емоційна зрілість, об'єктивність в оцінці себе та інших людей, сталість в планах і уподобаннях. Вони відкриті для спілкування, активні, діяльні, ініціативні. Почуваються добре пристосованими до життя, при зустрічі з труднощами виявляють витримку і самовладання. Для цього типу випробовуваних характерні висока адаптивність і гнучкість поведінки. В цілому, у випробовуваних андрогенного типу обох статей були виявлені перспективно-творчі смислові орієнтації.

Результати проведеного дослідження дозволяють констатувати, що у юнаків і дівчат андрогенного типу є більш багатий репертуар гендерної поведінки, ніж у носіїв традиційних стереотипів або представників недиференційованого типу. Андрогенія сприяє широкому використанню наявного репертуару в залежності від вимог ситуацій інструментальності (традиційно маскулінних патернів) або експресивності (традиційно фемінних патернів). Юнаки та дівчата андрогенного типу оцінюють своє професійне майбутнє як ефективне, успішне, відчують радість від професійних відносин, відчують гармонію в міжособистісних відносинах, а основною складовою життєвого успіху вважають власну активність. Вони характеризуються поєднанням маскулінних і фемінних рис у цілісній системі гендерної ідентичності.

3.3. Результати опитувальника «Маскулінність-фемінність» С. Бем

Юнаки та дівчата з традиційним типом гендерної ідентичності найбільш повно описують як себе, так і ідеальні і реальні образи чоловіків і жінок. Для опису себе, а також ідеальних образів чоловіків і жінок вони використовують тільки позитивні характеристики без заперечення. Реальні образи чоловіків і жінок у більшості випадків також описуються позитивно. В цілому описи ідеальних і реальних образів відрізняються відсутністю протиставлення, що свідчить про узгодженість бажаного і дійсного. Для юнаків важливе значення мають якості, що характеризують емоційно-вольову регуляцію поведінки, а також самовідношення і самоподачу, а для дівчат - інтелектуальний розвиток, духовна сфера, нервово-психічне здоров'я і комфорт. У юнаків з традиційною гендерною ідентичністю образ себе дуже схожий з образом ідеального чоловіка, а у дівчат - образ себе схожий з більшістю жінок. У сприйнятті юнаків жінка (як ідеальна, так і реальна) в першу чергу красива, а чоловік - сильний. Для чоловіка (як ідеального, так і реального) значима характеристика матеріального благополуччя, для жінки (як ідеальної, так і реальної) вона значення не має. У сприйнятті дівчат образи ідеальних чоловіків і жінок схожі - обидва інтелектуальні, рішучі, врівноважені, практичні, цілеспрямовані.

Для дівчат з ізомерним типом гендерної ідентичності важливе значення мають якості, що характеризують інтелектуальний розвиток, духовну сферу і емоційно-вольову регуляцію поведінки. Для юнаків - морально-етичний образ особистості, самоотношение і самоподача, а також соціальна поведінка. Був виявлений цікавий факт - стосовно себе соціальну поведінку юнаки вважають дуже важливою, коли ж мова йде про реальні і ідеальні образи, вони якості, що відносяться до соціальної поведінки, ставлять на останнє місце. З нашої точки зору, це свідчить про те, що в ідеалі цим юнакам хотілося б не пристосовуватися до прийнятої поведінки в ієрархічних соціальних структурах, а самореалізовуватися без оглядки на прийняті в

соціумі чоловічі і жіночі стереотипи поведінки. Крім того, була виявлена наступна характерна закономірність: юнаки з ізомерним типом гендерної ідентичності в основному тільки зовні демонструють фемінні характеристики поведінки (наприклад, м'якість, емоційність), внутрішньо ж відчують емоційну задоволеність власною біологічною статтю, а дівчата, хоча зовні і демонструють фемінні патерни поведінки, але внутрішньо відчують емоційну незадоволеність власною біологічною статтю, переживають статево-рольову конфліктність, відсутність узгодженості гендерної ідентичності через уявлення про полярні протилежності мужності і жіночності.

Отримані дані свідчать про те, що переважання маскулінної атрибуції у дівчат зустрічається частіше, ніж у юнаків. Це переводить питання про «фемінізації чоловіків» в більш широкий план відносин між статями. Якщо до недавнього часу акцент робили на запобігання фемінізації юнаків, то сьогодні, як це випливає з представлених даних, не меншу увагу має бути приділено запобіганню зайвої психологічної маскулінізації дівчат. На наш погляд, зайва маскулінізація дівчат є захисно-компенсаторним механізмом. Їх позицію можна представити таким чином: «Відчуючи внутрішню слабкість, залежність, я докладаю багато зусиль для того, щоб бути активною, наступальною, сильною, борюся зі стереотипами, нав'язаними громадською думкою». Такий стан постійної «бойової готовності» призводить до виснаження внутрішніх ресурсів і потребує постійного підживлення.

У більшості юнаків і дівчат з недиференційованим типом гендерної ідентичності описи ідеальних і реальних образів відрізняються мізерністю, негативністю і різким протиставленням ідеального і реального образів. Відмінною особливістю цих випробовуваних можна вважати відсутність диференційованої стереотипів, вузьке коло стереотипів в описі себе та інших. Юнаки з недиференційованим типом гендерної ідентичності важливими вважають якості, що відносяться до самоствалення і самоподачі, а також

морально-етичний образ особистості. Дівчата важливими вважають якості, що відносяться до морального вигляду особистості та інтелектуального розвитку, а менш важливими як юнаки, так і дівчата вважають якості, що відносяться до нервово-психічного здоров'я та соціальної поведінки. Це свідчить, на наш погляд, про те, що у цих випробовуваних є якийсь образ власної особистості, яким він постає в свідомості інших і в самосвідомості, а також інтелектуальне розуміння власних досягнень і ступінь їх визнання в свідомості інших.

Юнаки та дівчата з андрогенним типом гендерної ідентичності, так само, як і випробувані з традиційним типом гендерної ідентичності, найбільш повно описують себе, а також ідеальні і реальні образи чоловіків і жінок, використовуючи при цьому тільки позитивні характеристики без заперечення. В цілому, в описах ідеальних і реальних образів у випробовуваних обох статей відсутні протиставлення, що свідчить про узгодженість бажаного і дійсного. На перші місця, як дівчата, так і хлопці ставлять такі якості, як інтелектуальний розвиток і духовна сфера, емоційно-вольова регуляція поведінки і нервово-психічне здоров'я, а на останнє місце - соціальну поведінку. Вивчення особливостей гендерних стереотипів у випробовуваних дозволило виявити, що індивіди, які демонструють як маскулінні, так і фемінні характеристики, виявляють велику гнучкість в межах гендерної поведінки, аніж носії тільки маскулінності або тільки фемінінності.

3.4. Результати методики «Хто я» авторів М.Куна і Т. Мак-Партленда

Отримані дані оброблялися методом контент-аналізу. Для виявлення самооцінки гендерної ідентичності ми включили додаткові процедури, пропонуючи оцінити респондентам позначені якості або риси за балами від «-5» (найгірший прояв якості або риси), до «+5» (як найкращий вияв риси).

Таблиця 3.2. Розподіл відповідей за методикою «Хто я»

Категорії	Юнацький вік (18-23 роки) (51 % від числа опитаних)				Зрілий вік (від 24 років) (49 % від числа опитаних)			
	Юна ки	сере дня оцін ок	Дівч ата	Серед ня оцінк а	Чоло віки	Сере дня оцін ка	Жінк и	Серед ня оцінк а
Позначення своєї статі напряму	6%	+4	60%	+4,5	28%	+5	35%	+5
Непряме позначення своєї статі через соціальні ролі	8%	+4	80%	+4,3	62%	+4,8	57%	+4,8
Позначення своєї статі відсутнє	44%	-	11%	-	39%	-	19%	-
Сексуальність і сексуальне роль	6%	+5	4,7%	+4,3	5%	+5	6%	+5
Маскулінні якості	56%	+4	8%	+1	55%	+4,7	9%	+4,7
Фемінні якості	4%	+4,6	60%	+4	23%	+4,7	95%	+4,7
Проблемна гендерна ідентичність	20%	-	0	-	0	-	0	-
Перспективне «Я»	4%	+5	13%	+5	5%	+5	13%	+5
Опис своїх фізичних даних	32%	+3,5	10%	+3,5	5%	+5	9%	+5
Відмітки про захоплення в їжі	0	-	14%	+3,8	0	-	3%	+4
Прийняття своєї привабливості	36%	+4,6	82%	+3,5	16%	+4,5	31%	+4,2

На підставі проведеного аналізу емпіричних даних виявлено, що 60% дівчат у конкретних словах безпосередньо позначають свою стать, юнаків же, які безпосередньо позначають свою стать (хлопець, мужик, чоловік), тільки 16%. Позначення своєї статі відсутнє зовсім у 44% юнаків і 11% дівчат. Дівчата більшою мірою ідентифікують себе в сімейних термінах (дочка, сестра, внучка, племінниця) - 80%, ніж юнаки - 28%. Свою сексуальну роль і сексуальність (коханець, статевий гігант) частіше вказують юнаки (16%), ніж дівчата (4,7%). Тільки у юнаків були відповіді, пов'язані з проблемою гендерної та соціальної ідентичності (дід, Халк, людина-павук, мозок, майбутній президент, Князь всієї Русі, птиця). Оцінювалася також фізична ідентичність, що включає в себе опис своїх фізичних даних (сильний, спортивний, стрункий, довгоногий, товстий і ін.), пристрастей в їжі. Ознака прийняття своєї привабливості (елегантний, красивий, привабливий і ін.) проявилася у 82% дівчат і 36% юнаків.

При вимірі категорії «Перспективне Я» у 13% дівчат і 4% юнаків є сімейна перспектива: побажання, наміри, мрії, пов'язані з сімейним статусом (майбутня дружина, майбутня мати, майбутній батько). Маскулінні якості (захисник, сильний, упевнений, нахабний, злий, енергійний та ін.) вказали 56% юнаків і 8% дівчат. Фемінні якості (ніжність, дбайливість, скромність, слухняність, вразливість) підкреслили 56% юнаків і 8% дівчат.

У відповідях респондентів зрілого віку проблемна гендерна ідентичність не виявлено. У чоловіків у відповідях в шість разів частіше присутні відповіді, що вони мають фемінні якостями. Жінки в 95% відповідях підкресливали, що володіють фемінними якостями, але в чотири рази рідше вказали на свою привабливість.

Висновки до розділу 3

Отже, до кінця юнацького вікового періоду закінчуються процеси фізичного дозрівання людини, відбувається так звана завершальна гормональна перебудова, що супроводжує повне статеве дозрівання, що призводить до посилення сексуальних переживань. Для більшості юнаків і дівчат характерним є різке зростання інтересу до сексуальних питань. Спостерігається суттєве зростання сексуальних форм поведінки. Велике значення юнаками і дівчатами надається «діяльнісній» вираженості їх приналежності до цілком певної статі. Розвиток статевої ідентифікації в юності є психосоціальним процесом повномасштабного засвоєння людиною своєї статевої соціальної ролі і визнання цієї ролі суспільством.

Проведені нами методики показали, що у юнаків і дівчат андрогенного типу є більш багатий репертуар гендерної поведінки, ніж у носіїв традиційних стереотипів або представників недиференційованого типу. Андрогенія сприяє широкому використанню наявного репертуару в залежності від вимог ситуацій інструментальності (традиційно маскулінних патернів) або експресивності (традиційно фемінних патернів).

Отримані дані свідчать про те, що, з одного боку, ригідна типізація гендерних стереотипів як зовнішнього прояву гендерної ідентичності є чинником, що сприяє розвитку кризи самовизначення особистості юнаків та дівчат, а з іншого боку, поєднання маскулінних та фемінних рис, їх співвідношення в цілісну систему гендерної ідентичності, забезпечує адаптаційно-компенсаторні функції. Така сукупність маскулінних і фемінних рис, незалежно від статевої приналежності, являє собою більш гармонійний стандарт, більшою мірою пристосований до життя в сучасному суспільстві, ніж ригідна типізація гендерних стереотипів.

Таким чином, ідентичність не надається індивіду одразу після народження, а формується в результаті суми всієї взаємодії його природних нахилів та соціалізації. Гендерна ідентичність - частина соціальної

ідентичності індивіда, що включає самоідентифікацію з певною статтю; єдність свідомості та поведінки особистості, яка віднесена до певної статі. Статева ідентичність людини починає формуватися в дитинстві і проходить багато етапів. Дестабілізація соціально важливих відносин неминуче призводить до кризи гендерної ідентичності.

Динаміка формування статевої ідентичності особистості в юнацькому віці має психологічні особливості. Дівчата дедалі більше цікавляться своїм зовнішнім виглядом, їх важливість переоцінюється, зростає впевненість у собі, зростає потреба у симпатії протилежної статі. Юнаки мають фетишизацію сили та мужності. У зрілому віці людина сам є об'єктом для наслідування, жінки та чоловіки спокійніші з точки зору своїх фізичних характеристик і більше зосереджуються на конструктивних взаємодіях між статями. Юнацький вік, зокрема заключний період юнацького віку, є вирішальним періодом у розвитку гендерної ідентичності. Інші зміни - це вже не розвиток і становлення, а трансформація залежно від умов життя конкретної людини: наявність сім'ї, дітей та стосунків з протилежною статтю та інших факторів.

ВИСНОВКИ

Отже, у ході дослідження з'ясовано, що термін «гендер» має чималу історію свого функціонування. Спочатку цей термін був необхідний для того, щоб описати ситуацію, в якій біологічна стать людини і її самосприйняття і поведінка не відповідають один одному. Згодом «гендер» став використовуватися при описі чоловіків і жінок для позначення тих статево-рольових особливостей, які є результатом соціалізації.

Аналіз розвитку підходів до визначення гендеру дозволяє виділити три основні напрями в розумінні терміну: 1) гендер як біодетермінована категорія (розуміння гендеру як категорії, яка в значній мірі визначається біологічною схильністю); 2) гендер як соціально-біологічна категорія (розгляд біологічних факторів як основи, на якій формуються соціально-культурні відмінності); 3) гендер як соціально-культурна категорія (гендер розуміється як соціально-культурна категорія, яка конструюється суспільством і не має зв'язку з біологією). На наш погляд, найбільш виправданим є другий підхід, який розглядає поняття гендеру і статі у тісному взаємозв'язку. Нам видається, що для успішного подальшого розвитку гендерної психології необхідний інтеграційний підхід, що передбачає взаємодію різних концепцій. Ми дійшли висновку, що відносини статі і гендеру - це відносини взаємовпливу. Гендер визначається щодо статі, і в той же самий час може впливати на біологічну стать.

Гендерна ідентичність - частина соціальної ідентичності особистості. Вона передбачає самоідентифікацію з певною статтю; єдність свідомості і поведінки індивіда, котрий зараховує себе до тієї чи іншої статі. Основні властивості гендерної ідентифікації: стійкість-мінливість, традиційність-мобільність, динамічність-стереотипність.

Каналами, найбільш значущими для формування гендерної ідентичності є сімейно-побутові звичаї (включаючи статові ролі і очікування

щодо шлюбу і батьківства), релігійно-побутові традиції, предметно-речова культура, освітні установи, засоби масової інформації.

У психології існують різні підходи до становлення гендерної ідентичності, зокрема: 1) теорія ідентифікації (роль механізмів ідентифікації у формуванні статевої ідентичності); 2) теорія соціального наочіння (батьківські моделі, які дитина намагається наслідувати); 3) теорія когнітивного розвитку гендеру (вся інформація про гендерну поведінку відображається у свідомості людей у вигляді гендерних зразків), 4) теорія гендерної схеми (формування гендерної ідентичності із засвоєнням і прийняттям гендерних установок); 5) теорія соціальних ролей (більшість гендерних відмінностей є продуктами різних соціальних ролей); 6) нова психології статі (гендерна ідентичність формується під впливом соціальних очікувань суспільства, статево-рольових стереотипів) та ін.

Таким чином, розвиток статевої ідентичності є складним багаторівневим процесом і починається з народження дитини. Первинна гендерна ідентичність на рівні переживань і статевої поведінки формується в дошкільному віці, а в підлітковому віці відбувається формування вторинної гендерної ідентичності.

Для вивчення особливостей формування гендерної ідентичності в юнацькому віці нами була застосована методика «Хто я» авторів М.Куна і Т.Мак-Партленда, методика фрайбурзького особистісного опитувальника (FPI), опитувальника «Маскулінність-фемінність» С. Бем. Для виявлення типу гендерної ідентичності респондентів використовувалася методика семантичного диференціала в модифікації В.Е.Кагана.

Всього взяли участь в дослідженні 165 респондентів-добровольців, з них 50 чоловіків і 115 жінок. Ми включили в дослідження респондентів, які досягли 18-23 років (пізня юність або початок зрілості - Д. Б. Ельконін, Л. І. Божович, Д. І.Фельдштейн) і на певних етапах дослідження включили також респондентів, що мають вік старше 23 років (зрілий вік) з метою проведення аналізу динаміки формування гендерної ідентичності осіб юнацького віку та

підтвердження або спростування нашої гіпотези, що юнацький вік є завершальним етапом у формуванні гендерної ідентичності.

Ми виявили, до кінця юнацького вікового періоду закінчуються процеси фізичного дозрівання людини, відбувається так звана завершальна гормональна перебудова, що супроводжує повне статеве дозрівання, що призводить до посилення сексуальних переживань. Для більшості юнаків і дівчат характерним є різке зростання інтересу до сексуальних питань. Спостерігається суттєве зростання сексуальних форм поведінки. Велике значення юнаками і дівчатами надається «діяльнісній» вираженості їх приналежності до цілком певної статі. Розвиток статевої ідентифікації в юності є психосоціальним процесом повномасштабного засвоєння людиною своєї статевої соціальної ролі і визнання цієї ролі суспільством.

Проведені нами методики показали, що у юнаків і дівчат андрогенного типу є більш багатий репертуар гендерної поведінки, ніж у носіїв традиційних стереотипів або представників недиференційованого типу. Андрогенія сприяє широкому використанню наявного репертуару в залежності від вимог ситуацій інструментальності (традиційно маскулінних патернів) або експресивності (традиційно фемінних патернів).

Отримані дані свідчать про те, що, з одного боку, ригідна типізація гендерних стереотипів як зовнішнього прояву гендерної ідентичності є чинником, що сприяє розвитку кризи самовизначення особистості юнаків та дівчат, а з іншого боку, поєднання маскулінних та фемінних рис, їх співвідношення в цілісну систему гендерної ідентичності, забезпечує адаптаційно-компенсаторні функції. Така сукупність маскулінних і фемінних рис, незалежно від статевої приналежності, являє собою більш гармонійний стандарт, більшою мірою пристосований до життя в сучасному суспільстві, ніж ригідна типізація гендерних стереотипів.

Таким чином, ідентичність не надається індивіду одразу після народження, а формується в результаті суми всієї взаємодії його природних нахилів та соціалізації. Гендерна ідентичність - частина соціальної

ідентичності індивіда, що включає самоідентифікацію з певною статтю; єдність свідомості та поведінки особистості, яка віднесена до певної статі. Статева ідентичність людини починає формуватися в дитинстві і проходить багато етапів. Дестабілізація соціально важливих відносин неминуче призводить до кризи гендерної ідентичності.

Динаміка формування статевої ідентичності особистості в юнацькому віці має психологічні особливості. Дівчата дедалі більше цікавляться своїм зовнішнім виглядом, їх важливість переоцінюється, зростає впевненість у собі, зростає потреба у симпатії протилежної статі. Юнаки мають фетишизацію сили та мужності. У зрілому віці людина сам є об'єктом для наслідування, жінки та чоловіки спокійніші з точки зору своїх фізичних характеристик і більше зосереджуються на конструктивних взаємодіях між статями. Юнацький вік, зокрема заключний період юнацького віку, є вирішальним періодом у розвитку гендерної ідентичності. Інші зміни - це вже не розвиток і становлення, а трансформація залежно від умов життя конкретної людини: наявність сім'ї, дітей та стосунків з протилежною статтю та інших факторів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андроникова О.О. Гендерная дифференциация в психологии: учеб. пособие. Москва: Вузовский учебник, 2014. 264 с.
2. Андреева Г.М., Богомолова Н.Н., Петровская Л.А. Зарубежная социальная психология XX столетия. М.: Аспект Пресс, 2001. 544 с.
3. Асмолов А.Г. Личность как предмет психологического исследования / А.Г. Асмолов. М.: МГУ, 2004. 104 с.
4. Бендас Т.В. Гендерная психология: Учебное пособие. СПб.: Питер, 2005. 431 с.
5. Берн Ш. Гендерная психология. СПб.: прайм-ЕВРОЗНАК, 2004. 320 с.
6. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание: пер. с англ. М.: Прогресс, 1986. 420 с.
7. Бовина И.Б. Семантический дифференциал. *Социальная психология: Практикум* / Под ред. Т.В. Фоломеевой. М.: Аспект Пресс, 2006. С. 90-104.
8. Бойко, О. Гендерные аспекты психического здоровья. *Вопросы психологии*. 2005. №1. С. 40-50.
9. Воронова А. В. Гендерная психология как новое направление науки. *Ярославский педагогический вестник*. 2014. № 1. Том II (Психолого-педагогические науки). С. 288–292.
10. Воронцов Д. В. Гендерная психология общения. Ростов н/Д.: Изд-во ЮФУ, 2008. 208 с.
11. Выготский Л.С. Собрание сочинений в 6 т. М.: Педагогика, 2002. 405 с.
12. Гендерна педагогіка: Хрестоматія / Переклад з англ. В. Гайденко, А. Предборський; За ред. Вікторії Гайденко. Суми: ВТД «Університетська книга», 2006. 313 с.
13. Гендерные группы. *Социальная психология: учебник для студентов вузов* / под ред. А.М.Столяренко. Москва, 2009. С. 261-268.

14. Говорун Т. В. Гендерна психологія: Навч. Посібник. К.: Видавничий центр «Академія», 2004. 307 с.
15. Гендерна психологія: навч. посіб.; Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля. Луганськ, 2010. 235 с.
16. Ильин В.А, Сипягин Д.В. Возможности и перспективы использования психосоциального подхода к проблеме развития в условиях средней школы. *Психологическая наука и образование*. 2007. №2. С. 44-50.
17. Ильин В.А. Сравнительное исследование особенностей психосоциального развития учащихся старших классов и студентов-первокурсников высших учебных заведений // *Психологическая наука и образование*. 2009. №1.
18. Ильин Е.П. Дифференциальная психофизиология мужчины и женщины. СПб.: Питер, 2002. 544 с.
19. Ильин Е.П. Пол и гендер. СПб.: Питер, 2010. 688 с.
20. Каган В.Е. Половая идентичность и развитие личности. *Обзор психиатрии и мед. психологии им. Бехтерева*. 2001. № 4. С. 25-33.
21. Каган В.Е. Половая идентичность у детей и подростков в норме и патологии: автореф. дис.... д-ра мед. наук. Л., 1991. 33 с.
22. Кащенко, Е.А. Парадоксальность предмета психологии сексуальности. *Философские науки*. 2011. № 7. С. 29-43..
23. Клецина, И.С. Гендерная проблематика в публикациях журнала «Вопросы психологии» и «Психологический журнал». *Вопросы психологии*. 2012. № 1. С. 83-92..
24. Ключко О.И. Гендерная стереотипия в изучении актуальных социальных проблем. *Общественные науки и современность*. 2008. № 6. С. 160-169..
25. Ключко, О.И. Отечественный вариант гендерных исследований. *Общественные науки и современность*. 2007. № 4. С. 172-176.
26. Карамушка Л.М., Ткалич М.Г. Проблема сексизму в гендерній взаємодії персоналу організацій. *Гендерні підходи у сфері державної*

- служби та служби в органах місцевого самоврядування: Матеріали міжн. наук-практ. конф (1 червня 2012 р.) / За наук. ред. Т.М. Литвиненко та ін. Луцьк: СПД, 2012. С. 17-23.*
- 27.Клецина И.С. От психологии пола – к гендерным исследованиям в психологии. *Вопросы психологии*. 2003. №1. С. 61-78.
- 28.Клецина И.С. Психология гендерных отношений. СПб., 2004. 432 с.
- 29.Кон И. С. Пол и гендер. Заметки о терминах. *Андрология и генитальная хирургия*. 2004. № 1–2. С. 31–35.
- 30.Кон И.С. Психология половых различий. *Вопросы психологии*. 2002. №2. С. 47-57.
- 31.Кубриченко Т.В. Вікова динаміка конструювання жіночої гендерної ідентичності. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія №12. Психологія: Зб. наукових праць*. К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2005. № 3 (27). С.54-60.
- 32.Кубриченко Т.В. Дослідження варіантів вибору студентками педагогічного училища статусів ідентичності. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія “Педагогіка і психологія”*. Вип.9. Дніпропетровськ: ДНУ, 2003. С. 125-132.
- 33.Кубриченко Т.В. Жіноча гендерна ідентичність: сучасні підходи до вивчення проблеми. *Особистість у розбудові відкритого демократичного суспільства в Україні: Збірник матеріалів Другої міжнародної науково-практичної конференції*. Дрогобич: Коло, 2005. С. 55-57.
- 34.Кубриченко Т.В. Соціально-культурний контекст становлення жіночої гендерної ідентичності. *Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова. Серія № 12. Психологічні науки: Зб. наук. праць*. К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2005. № 7 (31). С. 40-48.
- 35.Кун М., Макпартленд Т. Эмпирическое исследование установок личности на себя. М., 2005. 60 с.

36. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. М.: Наука, 2005. 311 с.
37. Ломов Б.Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии. М.: Наука, 2005. 450 с.
38. Луценко О. А. Гендерна абетка для педагогів (методичні рекомендації для вчителів щодо реалізації гендерної складової в навчально-виховному процесі початкової школи). Суми: СумДПУ ім. А.Макаренка, 2010. 52 с.
39. Луценко О. Гендерна освіта й педагогіка. Основи теорії гендеру: Навчальний посібник. К.: «К.І.С.», 2004. С. 476–504.
40. Луценко О. Гендерний аналіз конструктивів буденної свідомості сучасної молоді. Філософсько-антропологічні студії 2001. Спецвипуск. К.: Стилос, 2001. С. 127–129.
41. Майерс Д. Социальная психология / Пер. с англ. СПб. : Питер, 2009. 510 с.
42. Мещеряков Б., Зинченко В. Большой психологический словарь / Сост. И общ. Ред. Б. Мещеряков, В. Зинченко . СПб.: прайм-ЕВРОЗНАК, 2004. 672 с.
43. Петренко В.Ф. Основы психосемантики. М., 2006. 344 с.
44. Помазан О. Гендерні проблеми і мас-медіа. Гендерний аналіз українського суспільства / ПРООН, Представництво в Україні. К.: Златограф, 2000. С. 91–109.
45. Практикум по гендерной психологии / Под ред. И.С. Клециной. СПб.: Питер, 2003. 480 с.
46. Практикум по экспериментальной и практической психологии: Учеб. пособие / Л. И. Вансовская, В. К. Гайда, В. К. Гербачевский и др.; Под ред. А. А. Крылова. СПб: Издательство С.-Петербургского университета, 2005. 330 с.
47. Присяжнюк М. Особливості проявів гендерних стереотипів у системі викладач – студент. Матеріали конференції «XLVI Науково-технічна

- конференція підрозділів Вінницького національного технічного університету (2017). Вінниця, 2017. URL: <https://conferences.vntu.edu.ua/index.php/all-fm/index/pages/view/zbirn2017>
48. Про рівність статей. Збірник / Під заг. ред. О. Хоми. Київ: Альтерпрес, 2007. 484 с.
49. Психологический словарь / под ред. В.П. Зинченко, Б.Г. Мещерякова. 2-е изд. перераб., доп. М.: Педагогика-Пресс, 2000. 440 с.
50. Пол. Гендер: справочное пособие для гос. служащих / Проект ПРООН "Интеграция гендерного равенства в работу программы развития" / авт.-сост.: Е.Иванова, Н.Кулинка, О.Янчук. Минск: Прописи, 2005. 111 с.
51. Психологія статі: Навч. посіб. / Т.В. Данильченко; Черніг. держ. пед. ун-т ім. Т.Г.Шевченка. Ніжин: АспектПоліграф, 2006. 208 с.
52. Развитие социальных навыков детей 5-7 лет: познавательноигровые занятия / Авт.-сост. О.Р. Меремьянина. 2-е изд. , 2013. С. 87.
53. Рубан О. Актуалізація питання гендерної освіти в Україні. Збірник Науково-методичної конференції викладачів та студентів м. Конотоп, 23 квітня 2009. С. 80-82.
54. Рубан О. В. Трансформація гендерних ролей на території ЦентральноСхідної Європи в пострадянський період. *Міжнародна науково-практична конференція «Гендерна мапа Центрально-Східної Європи»*. Суми, 2011.
55. Рубан О. Гендерний аналіз взаємовідносин чоловіка і жінки в Україні: сучасний етап. *Матеріали Науково-практичної конференції «Гендерна реконструкція українського суспільства»*. Луцьк, жовтень, 2006. С. 87-90.
56. Рубан О.В. Трансформація гендерних ролей в бутті сучасної людини: дис. ... канд. філос. наук. 09.00.04. / Нац. пед. унів. ім. М.П. Драгоманова. К., 2019. 235 с.

- 57.Рубинштейн Л. Основы общей психологии. СПб.: Питер, 2000. 720 с.
- 58.Слобин Д., Грин Дж. Психолингвистика. М.: Прогресс, 2005. 500 с.
- 59.Столин В.В. Самосознание личности. М.: МГУ, 2008. 299 с.
- 60.Теоретические и прикладные вопросы психологии. Часть II. Прикладные проблемы психологии / Под ред. А. А. Крылова. СПб: Издательство С.-Петербургского университета, 2000. 163 с.
- 61.Ткалич М.Г. Дослідження гендерної ідентичності, стереотипів та ролей персоналу організацій методом незакінчених речень. *Організаційна психологія. Економічна психологія: Науковий журнал за ред. С.Д. Максименка, Л.М. Карамушки. К., 2015. № 1. С. 147-158.*
- 62.Ткалич М.Г. Соціально-психологічні особливості гендерної взаємодії в організації. *Проблеми сучасної психології: збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України та ДВНЗ «Запорізький національний університет» / За ред. С.Д. Максименка, Н.Ф. Шевченко, М.Г. Ткалич. Запоріжжя: ЗНУ, 2012. С. 46-52.*
- 63.Хабек, Й.О. Гендер, «культура», северные просторы. *Этнографическое обозрение. 2006. № 4. С. 59-68.*
- 64.Цыбульская, М.П. Журналистский текст: гендерная дифференциация. *На хвлях мови: да 90-годо́дзя з дня нараджэння акадэміка М.В.Бірылы: мат. Міжнар. навук. канф. (10-11 верасня 2013 г., Мінск). Мінск, 2014. С. 320-325.*
- 65.Шилов И.Ю. Полоролевые образы и особенности тендерной идентичности в сознании старшеклассников, обучающихся вобразовательных учреждениях разного типа: автореф. дис. ... канд. психол.наук. СПб. 2000. 19 с.
- 66.Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис. М.: Прогресс, 2006. 350 с.
- 67.Diamond M., Crawford, M. Sex and Gender: Same or Different? *Feminism & Psychology. 2000.Volume 10 (1). 46–54.*
- 68.Espin OM (2006). Gender, sexuality, language, and migration.In R. Mahalingam (Ed.), *Cultural psychology of immigrants. P. 241-258.*

69. Germon Jennifer. *Gender: a Genealogy of an Idea.* / Palgrave Macmillan. 2009.
70. Hanna Malewska-Peyre: *Marginalites et troubles de la socialisation (Psychologie d'aujourd'hui)*, 2004. 128 p.
71. Maccoby E.E. *Psychology of Sex differences.* Standford, 2000. 634 p.
72. Nicolson L. *Interpreting Gender. Signs. Autumn.* 2005. Pp. 79–105.
73. Osgood Ch.E., Suci G.J., Tannenbaum P.H. *The measurement of meaning.* Urbana, 2007. 56 p.
74. Osgood Ch.E., Tannenbaum P.H. *The Principle of Congruity in the Prediction of Attitude Change. Psychological Review.* 2000. V. 62.
75. Phinney J. S., & Rotheram, M. J., *Children's ethnic socialization: Pluralism and development.* Newbury Park.
76. Tajfel H., & Turner, JC . *The social identity theory of intergroup behaviour.* In S. Worchel & WG Austin (Eds.), *Psychology of Intergroup Relations* (- P. 7–24). 2008. Chicago, IL: Nelson-Hall.

ДОДАТКИ**ДОДАТОК А****Текст опитувальника «Маскулінність-фемінність» С. Бем**

1. Той, хто вірить в себе
2. Той, хто вміє поступатися
3. Здатний допомогти
4. Схильний захищати свої погляди
5. Життєрадісний
6. Похмурий
7. Незалежний
8. Сором'язливий
9. Совісний
10. Атлетичний
11. Ніжний
12. Театральний
13. Наполегливий
14. Ласійна лестоці
15. Щасливий
16. Сильна особистість
17. Відданий
18. Непередбачуваний
19. Сильний
20. Жіночний
21. Надійний
22. Аналітичний
23. Той, хто вміє співчувати
24. Ревнивий
25. Здатний до лідерства
26. Піклується про людей

27. Прямий, правдивий
28. Схильний до ризику
29. Розуміє інших
30. Скритний
31. Швидкий в прийнятті рішень
32. Здатен співчувати
33. Щирий
34. Надіється тільки на себе (самодостатній)
35. Здатний втішити
36. Марнолюбний
37. Владний
38. Хто має тихий голос
39. Привабливий
40. Мужній
41. Теплий, сердечний
42. Урочистий, важливий
43. Хто має власну позицію
44. М'який
45. Той, хто вміє дружити
46. Агресивний
47. Довірливий
48. Малорезультативний
49. Схильний вести за собою
50. Інфантильний
51. Адаптивний, пристосовується
52. Індивідуаліст
53. Не любить лайок
54. Несистематичний
55. Хто має дух змагання
56. Люблячий дітей

- 57. Тактичний
- 58. Амбіційний, честолюбний
- 59. Спокійний
- 60. Традиційний, схильний до умовностей

Текст фрайбурзького особистісного опитувальника (FPI)

1. Я уважно прочитав інструкцію і готовий відверто відповісти на всі питання анкети.
2. Вечорами я віддаю перевагу розважатися у веселій компанії (гості, дискотека, кафе і т.п.).
3. Моєму бажанню познайомитися з ким-небудь завжди заважає те, що мені важко знайти підходящу тему для розмови.
4. У мене часто болить голова.
5. Іноді я відчуваю стук у скронях і пульсацію в області ший.
6. Я швидко втрачаю самовладання, але і так само швидко беру себе в руки.
7. Буває, що я сміюся над непристойним анекдотом.
8. Я уникаю про що-небудь розпитувати і віддаю перевагу дізнаватися те, що мені потрібно, іншим шляхом.
9. Я вважаю за краще не входити в кімнату, якщо не впевнений, що моя поява пройде непоміченою.
10. Можу так розлютитись, що готовий розбити все, що потрапить під руку.
11. Відчуваю себе ніяково, якщо оточуючі чомусь починають звертати на мене увагу.
12. Я іноді відчуваю, що серце починає працювати з перебоями або починає битися так, що, здається, готове вискочити з грудей.
13. Не думаю, що можна було б пробачити образу.
14. Не вважаю, що на зло треба відповідати злом, і завжди дотримуюся цього.
15. Якщо я сидів, а потім різко встав, то у мене темніє в очах і паморочиться голова.

16. Я майже щодня думаю про те, наскільки краще було б моє життя, якби мене не переслідували невдачі.
17. У своїх вчинках я ніколи не виходжу з того, що людям можна повністю довіряти.
18. Можу вдатися до фізичної сили, якщо потрібно відстояти свої інтереси.
19. Легко можу розвеселити саму нудну компанію.
20. Я легко ніяковію.
21. Мене анітрохи не ображає, якщо робляться зауваження щодо моєї роботи або мене особисто.
22. Нерідко відчуваю, як у мене німіють або холонуть руки і ноги.
23. Буваю незграбним в спілкуванні з іншими людьми.
24. Іноді без видимої причини відчуваю себе пригніченим, нещасним.
25. Іноді немає ніякого бажання чим-небудь зайнятися.
26. Часом я відчуваю, що мені не вистачає повітря, начебто я виконував дуже важку роботу.
27. Мені здається, що в своєму житті я дуже багато робив неправильно.
28. Мені здається, що інші нерідко сміються наді мною.
29. Люблю такі завдання, коли можна діяти без довгих роздумів.
30. Я вважаю, що у мене достатньо підстав бути не дуже задоволеним своєю долею.
31. Часто у мене немає апетиту.
32. У дитинстві я радів, якщо батьки або вчителі карали інших дітей.
33. Зазвичай я рішучий і дію швидко.
34. Я не завжди говорю правду.
35. З інтересом спостерігаю, коли хтось намагається виплутатися з неприємної історії.
36. Вважаю, що всі засоби хороші, якщо треба настояти на своєму.
37. Те, що пройшло, мене мало хвилює.
38. Не можу уявити нічого такого, що варто було б доводити кулаками.

39. Я не уникаю зустрічей з людьми, які, як мені здається, шукають сварки зі мною.
40. Іноді здається, що я взагалі ні на що не придатний.
41. Мені здається, що я постійно перебуваю в якійсь напрузі і мені важко розслабитися.
42. Нерідко у мене виникають болі "під ложечкою" і різні неприємні відчуття в животі.
43. Якщо скривдять мого друга, я намагаюся помститися кривдникові.
44. Бувало, я запізнювався до призначеного часу.
45. У моєму житті було так, що я чомусь дозволив собі мучити тварину.
46. При зустрічі зі старим знайомим від радості я готовий кинутися йому на шию.
47. Коли я чогось боюся, у мене пересихає в роті, тремтять руки і ноги.
48. Частенько у мене буває такий настрій, що із задоволенням би нічого не бачив і не чув.
49. Коли лягаю спати, то зазвичай засинаю вже через кілька хвилин.
50. Мені приносить задоволення, як то кажуть, ткнути носом інших у їх помилки.
51. Іноді можу похвалитися.
52. Беру активну участь в організації громадських заходів.
53. Нерідко буває так, що доводиться дивитися в іншу сторону, щоб уникнути небажаної зустрічі.
54. У своє виправдання я іноді щось вигадував.
55. Я майже завжди рухливий і активний.
56. Нерідко сумніваюся, чи дійсно цікаво моїм співрозмовникам те, що я говорю.
57. Іноді раптом відчуваю, що весь покриваюся потом.
58. Якщо сильно розлючуся на кого-то, то можу його і вдарити.
59. Мене мало хвилює, що хтось погано до мене ставиться.
60. Зазвичай мені важко заперечувати моїм знайомим.

61. Я хвилююся і переживаю навіть при думці про можливу невдачу.
62. Я люблю не всіх своїх знайомих.
63. У мене бувають думки, яких слід було б соромитися.
64. Не знаю чому, але іноді з'являється бажання зіпсувати те, чим захоплюються.
65. Я віддаю перевагу змусити будь-яку людину зробити те, що мені потрібно, ніж просити її про це.
66. Я нерідко неспокійно рухаю рукою або ногою.
67. Віддаю перевагу провести вільний вечір, займаючись улюбленою справою, а не розважаючись у веселій компанії.
68. У компанії я веду себе не так, як вдома.
69. Іноді, не подумавши, скажу таке, про що краще б помовчати.
70. Боюся стати центром уваги навіть у знайомій компанії.
71. Хороших знайомих у мене дуже небагато.
72. Іноді бувають такі періоди, коли яскраве світло, яскраві фарби, сильний шум викликають у мене болісно неприємні відчуття, хоча я бачу, що на інших людей це так не діє.
73. У компанії у мене нерідко виникає бажання когось образити чи роздратувати.
74. Іноді думаю, що краще б не народитися на світ, як тільки уявлю собі, скільки всяких неприємностей, можливо, доведеться випробувати в житті.
75. Якщо хтось мене серйозно образить, то отримає своє сповна.
76. Я не соромлюся у виразах, якщо мене виведуть з себе.
77. Мені подобається так поставити запитання чи так відповісти, щоб співрозмовник розгубився.
78. Бувало, відкладав те, що було потрібно зробити негайно.
79. Не люблю розповідати анекдоти чи кумедні історії.
80. Повсякденні труднощі і турботи часто виводять мене з рівноваги.

81. Не знаю, куди подітися при зустрічі з людиною, яка була в компанії, де я вів себе ніяково.
82. На жаль, ставлюся до людей, які бурхливо реагують навіть на життєві дрібниці.
83. Я ніяковію при виступі перед великою аудиторією.
84. У мене досить часто змінюється настрій.
85. Я втомлююся швидше, ніж більшість оточуючих мене людей.
86. Якщо я чимось сильно схвилюваний або роздратований, то відчуваю це як би всім тілом.
87. Мені докучають неприємні думки, які настирливо лізуть в голову.
88. На жаль, мене не розуміють ні в родині, ні в колі моїх знайомих.
89. Якщо сьогодні я посплю менше звичайного, то завтра не буду почувати себе відпочилим.
90. Намагаюся вести себе так, щоб оточуючі побоювалися викликати мое незадоволення.
91. Я впевнений у своєму майбутньому.
92. Іноді я ставав причиною поганого настрою кого-небудь з навколишніх.
93. Я не проти посміятися над іншими.
94. Я ставлюся до людей, які за словом в кишеню не лізуть.
95. Я належу до людей, які до всього ставляться досить легко.
96. Підлітком я виявляв інтерес до заборонених тем.
97. Іноді для чогось заподіював біль коханим людям.
98. У мене досить часті конфлікти з оточуючими через їх упертості.
99. Часто відчуваю докори совісті в зв'язку зі своїми вчинками.
100. Я нерідко буваю розсіяним.
101. Не пам'ятаю, щоб мене особливо засмутили невдачі людини, якої я не можу терпіти.
102. Часто я занадто швидко починаю гніватися на інших.
103. Іноді несподівано для себе починаю впевнено говорити про такі речі, в яких насправді мало що тямлю.

104. Часто у мене такий настрій, що я готовий вибухнути з будь-якого приводу.
105. Нерідко відчуваю себе млявим і втомленим.
106. Я люблю розмовляти з людьми і завжди готовий поговорити і зі знайомими і з незнайомими.
107. На жаль, я часто дуже поспішно оцінюю інших людей.
108. Вранці я зазвичай встаю в хорошому настрої і нерідко починаю насвистувати або наспівувати.
109. Не відчуваю себе впевнено у вирішенні важливих питань навіть після тривалих роздумів.
110. Виходить так, що в суперечці я чомусь намагаюся говорити голосніше свого опонента
111. Розчарування не викликають у мене яких-небудь сильних і тривалих переживань.
112. Буває, що я раптом починаю кусати губи або гризти нігті.
113. Найбільш щасливим я відчуваю себе тоді, коли буваю один.
114. Іноді долає така нудьга, що хочеться, щоб всі пересварилися один з одним.

ДОДАТОК В**Тест Куна - Макпартленда/Бланк**

Протягом 12 хвилин дайте 20 відповідей на питання: «Хто я такий?». Відповіді варто давати в тому порядку, в якому вони спонтанно виникають.

Потім оцініть кожне своє якість як позитивне (+), негативний (-), неоднозначне (\pm), або поставте знак того, що вам важко в оцінці (?).

Тест Куна - Макпартленда / Модифікація Юрченко

Напишіть по 20 відповідей на питання: хто Я? І який Я? Відповідайте так, як ніби ви відповідаєте самі собі. Розміщуйте відповіді в такому порядку, в якому вони приходять вам на розум. Не хвилюйтеся про їх логічності або важливості. Пишіть швидко, тому що ваш час обмежений. На виконання тесту відводиться 15 хвилин.

Тест Куна - Макпартленда / Модифікація Румянцевой**Інструкція**

Протягом 12 хвилин вам необхідно дати якомога більше відповідей на одне питання, що відноситься до вас самим: «Хто Я?». Постарайтеся дати якомога більше відповідей. Кожен новий відповідь починайте з нового рядка (залишаючи деякий місце від лівого краю аркуша). Ви можете відповідати так, як вам хочеться, фіксувати всі відповіді, які приходять до вас в голову, оскільки в цьому завданні немає правильних або неправильних відповідей.

Також важливо помічати, які емоційні реакції виникають у вас в ході виконання даного завдання, наскільки важко чи легко вам було відповідати на це питання.

Пронумеруйте всі зроблені вами окремі відповіді-характеристики. Зліва від кожної відповіді поставте його порядковий номер. Тепер кожну свою окрему характеристику оцініть по чотиризначною системою:

«+» - знак «плюс» ставиться, якщо в цілому вам особисто дана характеристика подобається;

«-» - знак «мінус» - якщо в цілому вам особисто дана характеристика не подобається;

«±» - знак «плюс-мінус» - якщо дана характеристика вам і подобається, і не подобається одночасно;

«?» - знак «питання» - якщо ви не знаєте на даний момент часу, як ви точно ставитеся до характеристики, у вас немає поки певної оцінки розглянутого відповіді.

Знак своєї оцінки необхідно ставити зліва від номера характеристики. У вас можуть бути оцінки як усіх видів знаків, так і тільки одного знака або двох-трьох.